

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**НИЗОМИЙ НОМЛИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

Нуркелдиева М.

**Мактабгача ва коррекцион
педагогика**
(маъруза матнлари)

Тошкент-2013

КИРИШ

Мамлакатимизда мустақиллик йўлидаги илк қадамларданоқ жамиятнинг барча соҳаларини қамраб олган сиёсий ва иқтисодий туб ислохатлар амалга оширила бошланди. Таълим соҳасида, жумладан унинг биринчи поғонаси ҳисобланмиш мактабгача таълим соҳасида ҳам катта ўзгаришлар кузатилмоқда.

Мустақиллик йилларида мамлакатда таълим муассасалари фаолиятини меъёрлаштирувчи “Таълим тўғрисида”ги Қонун, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, шунингдек, “Ўзбекистон Республикасида мактабгача таълим тўғрисида Низом”, “Мактабгача ёшдаги болаларнинг таълим тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари” каби давлат ҳужжатлари қабул қилинди.

Ислох этиш жараёнида болаларга таълим ва тарбия бериш вазифалари, мазмуни, шакл ва услублари, шунингдек, мактабгача педагогика фани тараққиётининг усувор йўналишлари қамраб олинмоқда.

“Таълим тўғрисида”ги қонуннинг 30-моддаси орқали фарзандлар тарбияси ва таълим олишлари, уларнинг қонуний ҳуқуқлари ва манфаатлари ҳимояси борасида ота-оналарнинг ўрни ва жавобгарлиги оширилди.

“Ўзбекистон Республикасида мактабгача таълим тўғрисида”ги Низомга мувофиқ бола мактабгача таълимни оилада, мактабгача таълим муассасаларида олади.

МТМларда таълим-тарбияни тарбиячи педагоглар амалга оширади. Ҳар бир ота-она ўз фарзандини билимдон, юксак маҳоратли, одобли педагог-тарбиячи қўлида таълим-тарбия олишни хоҳлайди.

Жамият талаби даражасидаги тарбиячи-педагогларни етиштириш педагогика олий ўқув юртларининг мактабгача таълим йўналиши зиммасига тушади. Мутахассислик фани бўлган мактабгача педагогикаси фанининг назарий асослари, таълим-тарбия беришнинг тартоиб қоидалари, Ўрта Осиё ва жаҳон маърифатпарвар, мутафаккир олимларнинг асарларига суянган ҳолда комил инсонни тарбиялашга асосланади. “Мактабгача педагогика” фанининг ўрганиш орқали талабалар туғилгандан етти ёшгача бўлган болаларни оилада ва МТМда таълим-тарбия ишлари мазмуни ва методларини, уни ташкил этиш шакллари, болаларни мактабга тайёрлашнинг самарали методларини билиб оладилар.

Бир сўз билан айтганда, бугунги педагогика фани ҳақли равишда баркамол авлодни комил инсон бўлиб етишиши йўлидаги қонуниятларни ўргантувчи фан сифатида жамиятда ўз ўрнини топиши лозим.

1-мавзу: ИЖТИМОЙ МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ВАЗИФАЛАРИ ВА РИВОЖЛАНИШИНИНГ АСОСИЙ БОСҚИЧЛАРИ

Режа:

1. Мактабгача таълимнинг Давлат характери, унинг халқ таълими тизимида тутган ўрни.
2. Ўзбекистонда ижтимоий мактабгача таълимнинг вужудга келиши ва тараққиёт босқичлари.
3. Таълим тўғрисида Қонун ва Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурда мактабгача таълимнинг мақсад ва вазифалари.
4. Мактабгача таълим бўйича тарихий ҳужжатлар.

1.1. Мактабгача таълимнинг Давлат характери, унинг халқ таълими тизимида тутган ўрни

Мактабгача таълим узлуксиз таълим тизимининг бошланғич тури ҳисобланади ҳамда Ўзбекистон Республикасини Таълим тўғрисида ва «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» тўғрисидаги қонунлари талаблари асосида ташкил этилди.

Мактабгача таълим соғлом, ҳар томонлама етук болаларни тарбиялаш учун зарур ташкилий, услубий, психологик педагогик шарт-шароитлар яратади, болаларни мактабда мунтазм равишда таълим олишга тайёрлашда ота-оналарга ёрдам беради. Мактабгача таълим бола 6-7 ёшга етгунча оилада, ҳамда давлат ва нодавлат мактабгача болалар муассасаларида амалга оширилади.

Мактабгача таълим, бола шахсини мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўллайдиган Давлат талабларига мувафиқ соғлом ва етук мактабда ўқишга тайёрланган тарзда шакллантириш мақсадини кўзлайди.

Мактабгача таълимнинг вазифалари:

- Болаларнинг ҳаётини муҳофаза қилиш ва соғлиғини мустаҳкамлаш;
- Бола шахси асосларини шакллантириш, унинг билимга қизиқишларини ривожлантириш;
- Боланинг интеллектуал, шахсий ва жисмоний ривожланишини таъминлаш;
- Боланинг ривожланишидаги нуқсонларни зарур тарзда тузатиш;
- Болаларни миллий маданият ва умуминсоний қадриятлар билан таништириш;
- Болаларни мактабда ўқишга тайёрлаш.

Мактабгача таълим узлуксиз таълимнинг ҳамма турлари билан мустаҳкам алоқада олиб борилади.

«Ўзбекистон Республикаси Конституциясида – оила жамиятнинг асосий буғинидир, ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳукукига эга» дейилган. Шунингдек, вояга етмаганлар – давлат ҳимоясидадир – деб уқтирилади.

Мактабгача таълим муассасаси оила ва жамиятнинг болаларга ғамхўрлик қилиш, миллий ва минтақа хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ҳар томонлама баркамол қилиб тарбиялаш ва ривожлантиришга бўлган эҳтиёжини қондириш мақсадида ташкил этилади.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияда оналик ва болаликни Давлат томонидан муҳофаза қилинади деб, уқтирилади.

Ижтимоий мактабгача таълим - бу Давлат томонидан ташкил этиладиган Давлат муассасалари бўлиб, унда мактабгача тарбия ёшидаги болаларга таълим ва тарбия берилади. Ижтимоий мактабгача таълимнинг вужудга келиши асосан 1917-1918 йиллардан кейинги даврларга тўғри келади. Бунда халқ комиссарлигининг мактабгача тарбия бўйича 1917 йил 20 ноябрдаги декларацияси «Болалар ҳимояси Советининг тузилиши мамлакатда Давлат томонидан мактабгача тарбия муассасаларини кўплаб очилиши мактабгача тарбия бўйича ходимларни тайёрлаш вазифаларини қўяди. Хотин-қизларни мамлакатимизнинг хўжалик ва сиёсий ҳаётига этиш ишлари болалар боғчалари тармоқларини кенгайтириш ва кишлоқда дастлабки болалар боғчаларини ташкил этишда кадам қўйди. 1918 йилда Туркистон Халқ комиссарлиги қошида мактабгача тарбия бўлими ташкил этилади. Бу бўлимнинг вазифаси жойларда катта ташкилий ишларни – болалар боғчалари учун жой қидириш ва уларни керакли жиҳозлар билан таъминлаш, тарбиячилар танлаш ва ота-она ўртасида педагогик ташвиқот қилишдан иборат эди.

1918 йилда Тошкентда 4та болалар боғчалари очилди. Бу боғчалар Эски Шаҳар қисмидаги ўзбек болалари эди.

1919 йилда Самарқанда 2та, 3та болалар уйлари, Каттакўрғонда ҳам боғча очилди.

Мактабгача таълим.

Мактабгача таълим бола соғлом, ҳар томонлама камол топиб шаклланишини таъминлайди, унда ўқишга интилиш ҳиссини уйғотади, уни мунтазам таълим олишга тайёрлайди. Мактабгача таълим бола 6-7 ёшга етгунча давлат ва нодавлат мактабгача тарбия муассасаларида ҳамда оилаларда амалга оширилади. Мактабгача таълим мақсади ва вазифаларини рўёбга чиқаришда маҳаллалар, жамоат ва хайрия ташкилотлари, халқаро фондлар фаол иштирок этади.

Мактабгача тарбияни ривожлантириш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим бўлади:

- Малакали тарбиячи ва педагог кадрларни устивор равишда тайёрлаш;
- Мактабгача таълимни самарали психологик-педагогик услубларини излаш ва жорий этиш;
- Болаларни оилада тарбиялашни ташкилий, психологик, педагогик ва услубий жиҳатдан таъминлаш;
- Замонавий ўқув-услубий қўлланмалар, техник воситалар, ўйинчоқлар ва ўйинлар яратиш ҳамда уларни ишлаб чиқариш;
- Мактабгача ёшдаги болаларни халқнинг бой маданий-тарихий мероси ва умубашарий қадриятлар асосида маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш учун шарт-шароитлар яратиш;
- Мактабгача таълим муассасаларининг ҳар хил турлари учун турли вариантлардаги таълим дастурларини танлаб олиш, мактабгача тарбиянинг барча масалалари бўйича малакали консультация хизмати кўрсатиш имкониятини яратиш;
- Мактабгача тарбия ва соғломлаштириш муассасалари тармоғини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш механизмини ишлаб чиқиш.

1.2. Ўзбекистонда ижтимоий мактабгача таълимнинг вужудга келиши ва тараққиёт босқичлари.

Ўрта Осиёда XIX асрнинг 80-90йилларига келиб, болалар мактабгача ижтимоий тарбияси ғоялари етила бошланди. Ўша даврда тараққийпарварлик кайфиятидаги маҳаллий зиёлилар меҳнаткаш аёлларнинг оғир аҳволини ва болалар назоратсизлигини кўриб, уларнинг қисматини енгиллаштиришга интила бошладилар. Бу зиёлилар вакиллари 1872 йилда Туркистонда тузилган “Жамияти хайрия” таркибига кирган эдилар. “Жамияти хайрия” ташкилоти томонидан мискинлар уйлари, тунаш жойлари, туғруқ жойлари билан бир қаторда ота-онаси бўлмаган болалар учун етимхоналарни ташкил этди.

Бу етимхоналар оз сонли болаларни бутун Туркистонда тахминан 150-200 кишини ўз ичига олди. Ушбу етимхоналарда ясла ёшли болалардан тортиб, мактаб ёшидаги болаларни ҳам камраб олган.

1896 йилда Туркистонда воситалар кенгаши камбағалларнинг болалари учун “ясла”лар деб аталадиган муассасаларни туза бошлади. Яслаларга атак-чечак қила бошлаган болалар қабул қилинган ва мактабга кетгунга қадар тарбияланган болалар кун бўйи болалар ясида бўлишар ва уч марта овқатлантирилар эди. Ясла ишларини назоратчи аёл бошқарган, хизмат қилувчи ходимлар ҳам бўлган. Бу муассасада болаларни дуолар ўқишга (дуоғўйликка) қатъият билан ўргатилган. Шунингдек болаларни оддий ўқишга, ёзишга, санашга, тўқишга, тўр тақишга, тикишга ва бошқа ҳунарларга ўргатилган. Бутун ўлка бўйлаб шундай яслалардаги болалар сони 50-60 боладан ошмас эди.

Туркистонда камбағалларнинг болалари учун Тошкентда, Самарқанд, Сирдарё, Наманганда етимхоналар ташкил этилган.

Имтиёзли синфларнинг болалари учун 1891йилда “Боғдорчилик” жамияти томонидан Тошкент истирохат боғида мактабгача ва мактаб ёшидаги болалар учун “Болалар майдончаси хилида” биринчи болалар боғчалари очилди. Болалар боғчаси истирохат боғи майдонидан серсоя жой ажратиб берилди. Майдончада арғимчоқ, қайиқлар, катта арғимчоқ(устунга осилган) ўрнатилди ва хилма-хил ўйинчоқлар тайёрланди. Майдончада гулзор катта ўринни эгаллаб, болалар ўзлари ўсимликларни парвариш қилишарди.

1891-1903 йиллар давомида маблағ йўқлиги сабабли боғча бир неча марта ёпилган. Таълим-тарбияга оид илғор ғояларнинг таъсири остида Тошкентда 1903 йил феврал ойида “Оилавий таълим-тарбиявий тўгараги” ташкил қилинди. Тўгарак ҳарбий Министр ва Халқ маорифи томонидан тасдиқланган Устав асосида иш бошлади. У ўз олдига қуйидаги вазифаларни:

1. Болаларга таълим-тарбия бериш усулларини ривожлантириш ва такомиллаштиришда ёрдам бериш;

2. Педагоглар билан ота-оналарни ва болалар тарбияси ишини бошқарадиган

кишиларни(оила, мактаб ва болалар боғчасининг ягона тарбиявий таъсир этишини белгилаш мақсадида) бир-бирларига яқинлаштиришни қўяди.

Бу тўғарақда мактабгача секцияси ҳам фаолият кўрсатган. Таълим-тарбия тўғараги юзага келгунга қадар болалар боғчасининг тарбиявий ишида муайян педагогик тизим йўқ эди, шу сабабли тўғарақ аъзолари болалар тарбияси билан боғлиқ бўлган масалаларни муҳокама қилишар эди.

Болалар биринчи марта 4-ёшдан 6-ёшгача ва 6-10 ёшгача бўлган икки хил ёш гуруҳларига бўлинди. Машғулотлар, ўйин ва кўнгил очишлар программаси белгилаб қўйилди. Ҳаракатли ўйилар, хор бўлиб айтиладиган ашула, ўқиш, расм чизиш, лой ва пластилиндан нарсалар ясаш, гимнастика машқларини регламентга соладиган жадвал тузилди. Ота-оналарнинг талаби билан француз ва немис тиллари ўргатилган, бу ишларни мутахассислар томонидан текин амалга оширилган.

Таълим-тарбия тўғараги болалар боғчасида тарбиявий иш савиясини оширишга ёрдам берди. Тарбиявий иш мазмунига иуайян тизи, хилма-хил иш шакллари киритилди. Лекин махсус тайёргарликка эга бўлган тарбиячилар бўлмаганлиги сабабли кўпинча боғча тарбиявий ишининг мазмуни бетартиб амалга оширилар эди. 1903-1914 йиллар даври мактабгача тарбия соҳасидаги таълим-тарбия ғояларининг жадал суратда ўсиши билан характерланади.

Сирдарё, Самарқанд, Тошкент шағрида болалар боғчалари каби айрим боғчалар юзага келди. 1909-1910 йилларда ва кейинчалик хусусий боғчалар пайдо бўлди: бу боғчаларда 6-ёшдан бошлаб болаларни асосан гимназияга ўқишга тайёрланар эди. Бундай болалар боғчалари хусусий уйларда очилар ва тамомила ота-оналар таъминотида бўлган. Маълумотга эга бўлган ва чет тилларини биладиган ўқимишли хонимлар тарбиячи эдилар. Аммо мазкур болалар боғчалари фақат бадавлат ота-оналарнинг эҳтиёжини қондирган эди. Давлат томонидан ижтимоий болалар боғчалари фақат 1917 йилдан кейингина ялпи тарзда ташкил этилди.

1917 йил 20 ноябрда Халқ Комиссарлари томонидан “Мактабгача тарбия юзасидан Декларация” эълон қилинди. Бунда: “Болаларни ижтимоий текин тарбиялаш боланинг биринчи туғилган кунидан бошланади” – дейилган эди.

Мактабгача тарбия бутун халқ маорифи тизимининг биринчи бўғини ва таркибий қисми бўлиб қолди. 1919 йилда қабул қилинган Давлат дастурларида халқ маорифи соҳасида: Ижтимоий тарбияни яхшилаш ва хотин-қизларни озод қилиш мақсадида мактабгача тарбия муассасалари тармоқларини вужудга келтириш ҳақида фикр юритилди. Давлатнинг бу умумий сиёсий йўли асосида Туркистон АССР Маорифи Халқ Комиссарлиги олдида давлат мактабгача тарбия муассасалари тармоқларини вужудга келтириш, методик кўрсатмалар ишлаб чиқиш, кадрлар тайёрлаш ва бошқа маъсулиятли вазифалар пайдо бўлди.

Туркистонда дастлабки давлат болалар боғчалари 1918 йилнинг иккинчи ярмида ташкил этила бошланди. 1918 йил 20 октябрда Туркистон Маорифи Халқ Комиссарлиги қошида Республикадаги мактабгача тарбия соҳасида барча тадбирларни амалга ошириш учун маъмурий орган сифатида мактабгача тарбия бўлими ташкил қилинди. Худди шу йилда вилоят халқ маорифи бўлимларининг қошида мактабгача тарбия кичик бўлимлари ташкил қилинган. Бу тадбир Республикада мактабгача тарбиянинг жонланига ёрдам берди. Мактабгача тарбия бўлимларининг фаолияти уч асосий йўналишда:

1. Болалар боғчаларини очиш, уларни бинолар, мебел ва жиҳозлар билан таъминлаш;
2. Мактабгача тарбия ходимлари, шу жумладан маҳаллий, миллий вакилларида кадрлар тайёрлаш;
3. Ота-оналар ўртасида ташвиқот тушунтириш ишларини олиб боришдан иборат эди.

“Мактабгача тарбия бўлими тўғриси”да Низом қабул қилинди ва унда бўлим 3-ёшдан 8-ёшгача бўлган мактабгача тарбия ёшидаги болалар тарбия муассасаларига бошчилик

қилади, мавжуд муассасалар ишининг боришини кузатади, янги болалар боғчалари, яслилар, болалар уйлари, мактабгача ёшдаги болалар учун умумий ётоқхоналар, болалар ёзги колониялари очилди, болалар боғчалари раҳбарлари, энагалар ва кадрлар тайёрлаш мақсадли курслари ташкил қилинди-дейилади.

Ўзбекистоннинг туб жой аҳолиси болаларини мактабгача тарбия муассасаларига жалб этиш учун кураш жуда мураккаб ва қийин шароитда олиб борилди. 1918 йилди Тошкентнинг собиқ эски шаҳар қисмида ўзбек болалари учун 4-та боғча очишга муаффақ бўлинди.

Биринчи боғча – Шайхонтохур даҳасида Ҳасанова - мудири : Маҳсума Қориева ва Робия Абдурашидова тарбиячи бўлиб фаолият кўрсатган.

Иккинчи боғча - Хўжа кўчасида Анвар Яушева мудири бўлган.

Учинчи боғча - Кўкча даҳасидаги Лангар кўчада очилган.

Тўртинчи боғча - Бешёғоч даҳасида очилган бўлиб, бунда ўқитувчи Қодирхонов мудирлик қилар эди.

1920 йилда Туркистон Республикасида 71 та болалар боғчаси, шу жумладан, маҳаллий аҳоли болалари учун 16 та боғча ва 12 та болалар майдонлари ташкил этилиб, булардан 4 тасида ўзбек ва бошқа маҳаллий миллатларнинг болалари тарбиялана бошланди. Ўша даврда мактабгача тарбия муассасаларида ҳаммаси бўлиб 6394 бола тарбияланар эди. 1921 йилга келиб болалар боғчаларининг сони 105 тага, шу жумладан, маҳаллий миллатларнинг болалари учун боғчалар 32 тага етди. Болалар боғчаларида тарбияланувчиларнинг сони қарийб 8000 кишига етди, улардан 2000 дан кўпроғи миллатларнинг фарзандлари эди.

Ўзбекистонда давлат бюджетидаги болалар муассасаларининг ўсиши.

Йиллар	Болалар боғчалари- нинг сон	Боғчалардаги болалар сон	Мудир ва тарбиячилар сон	Болалар майдончалари	Майдончадаги болалар сон
1923-1924	12	687	24	-	-
1927-1928	49	2547	123	-	-
1929-1930	410	20739	1196	170	10470
1933-1940	780	33800	2473	316	7900

Улуғ ватан уруш йилларида Ўзбекистонда болалар боғчалари ва болалар майдончаларининг тармоғи деярли икки баробар кенгайди. 1994 йил 1-январига келиб 54 минг бола тарбияланди, давлат тамонидан 77 миллион сўм ажратилди. Бу йилларда Ўзбекистоннинг болалар боғчаларида кўчириб келтирилган 16000 дан кўпроқ болаларни тарбияланди. Шунингдек ота – онасиз қолган қарийб 400 болани васийликка олиш принципига мувофиқ боқиб, тарбиялаб катта қилинди.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда ижтимоий тарбияни ташкил этиш борасида олиб борилган барча эзгу ишлар, мактабгача таълимни келгусида янада ривожланиб, такомиллашувида муҳим аҳамият касб этади.

1.3. Таълим тўғрисида Қонун ва Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурда мактабгача таълимнинг мақсад ва вазифалари.

Ҳозирда болаларни мактабгача таълимга жалб этиш 20% ни ташкил этмоқда. Таълим тўғрисидаги Қонуннинг II моддаси мактабгача таълимга бағишланган. «Мактабгача таълим» бола шахсини соғлом ва етук, мактабда ўқишга тайёрланган тарзда

шакллантириш мақсадини кўзлайди. Бу таълим олти-етти ёшгача оилада, болалар боғчасида ва мулк шаклидан қатъий назар бошқа таълим олиб борилади» дейилади.

Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастурининг мақсади ҳам комил инсон тарбиясига қаратилган. Мактабгача тарбия Канцепциясида: мактабгача тарбиянинг таркибий ва мазмунини қайта кўришганча фикрлайдиган ўзбек халқининг миллий анъаналари, қадриятлари, халқ ижодиётининг ўзига хослиги, тилда ўз аксини топувчи тафаккур хусусиятлари халқ педагогикасининг улкан тажрибаси оиладаги ўзаро муносабат, миллий ўз-ўзини англаш, бошқа халқ маданиятидаги ижобий хусусиятларини уйғунлаштириш масалалари, мактабгача ва оила таълимида ҳал этилади.

Соғлом авлод учун дастури 1993 йилда қабул қилинди. Мақсади: болаларни илк ёшдан ҳар томонлама жисмонан, руҳан, маънавий тарбиялашдан иборат. Бунга асосан:

- а) болалар боғчаларида таълимда тарбия мазмунини такомиллаштириш;
- б) болалар муассасаларида басейн, сув ҳавзалари турли спорт иншоотлари ва тўгаракларни ташкил этиш;
- в) илғор иш тажрибаларини ўрганиш, ва оммалаштириш;
- г) халқ миллий ўйинларини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш;
- д) болаларнинг соғлиғини сақлаш, муҳофаза қилиш, чиниқтириш ишларини ташкил этиш устидан назорат қилишни кучайтиришдан иборат.

Мактабгача таълим бўйича асосий иш ҳужжатлари:

1. Мактабгача тарбия тўғрисидаги Концепция (-Т., 2008).
2. Мактабгача таълим муаммолари тўғрисидаги Низом (-Т., 2007).
3. Учинчи минг йи лликнинг боласи Дастури (-Т., 1999).
4. Таълим тўғрисидаги Қонун (-Т., 1997).
5. Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастури. (-Т., 1997).
6. Мактабгача таълим соҳасида чиқарилган фармон, буйруқ, фармоийишлар, кўрсатмалар, йўриқномалар, директив ва меъёрий ҳужжатлар.
7. Мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган Давлат талаблари (-Т., 2008).

Узлуксиз таълимни ташкил этиш ва ривожлантириш принциплари.

Узлуксиз таълимнинг фаолият кўрсатиш принциплари қуйидагилардан иборат:

- таълимнинг устиворлиги – унинг ривожланишининг биринчи даражали аҳамиятга эга эканлиги, билим, таълим ва юксак интелектнинг нуфузи;
- таълимнинг демократлашуви – таълим ва тарбия услубларини танлашда ўқув юртлари мустақиллигининг кенгайиши, таълимни бошқаришнинг давлат-жамият тизимига ўтилиши;
- таълимнинг инсонпарварлашуви – инсон қобилиятларининг очилиши ва унинг таълимга нисбатан бўлган турли-туман эҳтиёжларининг қондирилиши, миллий ва умубашарий қадриятлар устиворлигининг таъминланиши, инсон, жамият ва атроф-муҳит ўзаро муносабатларининг уйғунлашуви;
- таълимнинг ижтимоийлашуви – таълим олувчиларда эстетик бой дунёқарашни ҳосил қилиш, уларда юксак маънавият, маданият ва ижодий фикрлашни шакллантириш;
- таълимнинг миллий йўналтирилганлиги – таълимнинг миллий тарих, халқ анъаналари ва урф-одатлари билан узвий уйғунлиги, Ўзбекистон халқларининг маданиятини сақлаб қолиш ва бойитиш, таълимни миллий тараққиётнинг ўта муҳим омили сифатида эътироф этиш, бошқа халқларнинг тарихи ва маданиятини ҳурматлаш;
- таълим ва тарбиянинг узвий боғлиқлиги, бу жараённинг ҳар томонлама камол топган инсонни шакллантиришга йўналтирилганлиги;
- иқтидорли ёшларни аниқлаш, уларга таълимнинг энг юқори даражасида, изчил равишда фундаментал ва махсус билим олишлари учун шарт-шароит яратиш.

1.4. Мактабгача таълим бўйича тарихий ҳужжатлар

Мактабгача таълим тизими бўйича асосий иш ҳужжатлари бу - 1937 йил 3 майда қабул қилинган. Болалар боғчалари тўғрисидаги қароридан, «Қарамоғида болалар боғчалари бўлган хўжалик ташкилотлари ва муассасалари зиммасига тегишли иттифокдош республикаларнинг соғлиқни сақлаш ва маориф халқ комиссарликлари томонидан болалар боғчаларини санитария қоидалари, биноларнинг катта-кичиклиги, жиҳозлар, кўрсатмалар қўллашмалар, болаларни овқатлантириш ва уларга медицина хизмати кўрсатишга мувофиқ қилиб қуриш ва сақлаш юзасидан белгиланган нормаларга риоя қилиш вазифаси юклансин» - дейилади.

1944 йил 9 январь Халқ Комиссарлари Советининг «Болалар боғчалари тармоқларини кенгайтириш ва уларнинг ишини яхшилаш тадбирлари тўғрисидаги» қароридан: Маҳаллий ижроия комиссарларига халқ комиссарликлари ва бошқармаларнинг болалар боғчаларида бўш ўринлар бўлса, шу бўш ўрнилардан 20% гача бўлган қисмини шу корхонада ишламаса ҳам, яқин шу корхоналарнинг болалар боғчасига яқин жойда турадиган ота-оналарнинг болалари билан тўлдириш ҳуқуқи берилсин. Болаларни болалар боғчаларига юбориш халқ маорифи бўлимлари томонидан расмийлаштирилади».

«Соғлиқни сақлаш халқ комиссарининг:

- болалар боғчаларига врачларни бириктириб ва камида 100та бола тарбияланаётган ҳар бир болалар боғчасига 1та медицина ҳамширасини доимий ишлаш учун таъминлаб, болалар поликлиникалари, болалар амбулаториялари ҳамда умумий поликлиника ва амбулаторияларнинг болалар бўлимлари орқали боғчалардаги болаларга медицина хизмати кўрсатишни таъминлаш;

- болалар боғчаларини биринчи ёрдам аптекалари билан таъминлаш мажбурияти юклатилсин;

- Сметада болалар боғчаларидаги музика ходимларининг иш ҳақи учун маблағ фиратинга рухсат этилсин» - дейилади.

«Болалар муассасалари тармоқларини кенгайтириш ҳамда хотинлар ва болаларга медицина ва машқий жиҳатдан хизмат кўрсатишни яхшилаш тадбирлари тўғрисида»ги Халқ Комиссарлари Советининг 1944 йил 10 ноябрдаги қароридан: Иттифокдош Республикаларнинг Халқ Комиссарлари Советларига, халқ комиссарлари ва бошқармаларга болалар яслилари, гўдак болалар усти, болалар консултацияси, эмизикли болаларга сут тайёрлаб берувчи муассаса, болалар боғчаси ва болалар уйи тармоқларини кўпайтириш, хизмат кўрсатилишига муҳтож болаларнинг ҳаммасини мазкур болалар муассасаларига тўла жалб этишни таъминлаш мажбурияти юклансин. Ёлғиз оналарнинг ўз болаларини тарбиялашларига ёрдам бериш мақсадида болалар яслилари ва болалар боғчаларида уларнинг болаларини бутун сутка давомида олиб туриш ташкил этилсин - дейилади.

«Болалар мактабгача тарбия муассасаларини янада ривожлантириш, мактабгача ёшдаги болаларни тарбиялаш ва уларга медицина хизмати кўрсатишни яхшилаш чоралари тўғрисидаги 1959 йил, 21 май қароридан: Мактабгача ёшдаги болаларни тарбиялашнинг ягона, яъни мактабда бериладиган навбатдаги тарбия вазифаларига мувофиқ бўлган системани амалга ошириш мақсадида, маҳаллий шароит ва имкониятларни назарда тутиб, болалар муассасаларини икки типини:

- ясли ва болалар боғчасини ягона мактабгача тарбия болалар муассасаси қилиб бирлаштирилсин. Бу муассасаларга халқ маорифи комиссарлиги раҳбарлик қилсин;

- бундан буён барча турдаги болалар муассасалари, уларнинг болаларни турар жойларига яқинлаштириш ва шу билан ота-оналарнинг вақтини камайтириш назарда тутилиб, мактабгача ёшдаги болаларнинг бирлашган типовой лойиҳаси бўйича кўрилсин;

- Иттифокдош Республикаларга - мактабгача тарбия муассасалари ҳақида

Низом тузиб чиқиш ва уни тайёрлаш юклатилсин;

– педагогика фанлар академиями ва медицина академияси билан биргаликда мактабгача тарбия ёшидаги болаларни тарбиялашининг ягона программасини тузиб чиқиш топширилсин;

– яроқли биноларни мослаштириш ва режали кўришни арзонлаштириш;

– тарбиячилар ва медицина ходимлари кадрларини тайёрлаш;

– болаларни овқатлантириш ва утигон - мебеллар билан таъминлаш;

– боғчага қатнамайдиган болалар учун болалар паркларида, скверларда ва уйларнинг ховлиларида майдончалар ташкил қилиш ва уларни жиҳозлаш чораларини кўриш юклатилсин;

– аҳоли ўртасида лекциялар ўқиш, суҳбатлар ўтказиш, оммавий-илмий адабиётларни кўпроқ нусхада нашр этиш;

– болаларни тарбиялаш ва уларнинг соғлиғини сақлаш масалаларини ёритувчи бадиий адабиётлар нашр этишни, кинофильмлар чиқаришни, радио, телевидение эшиттиришларини кенгайтириш таъминлансин» дейилади.

Таянч тушунчалар:

Ижтимоий – Давлат томонидан ташкил этиладиган мактабгача тарбия муассасалари.

Халқ Комиссарлари Совети – Халқ таълими бўлимлари.

Типовой лойиҳа – Намунавий – Халқ таълими Вазирлиги томонидан белгиланган.

Директив ҳужжат – йўл-йўриқ кўрсатма.

Норматив – ҳужжат – мактабгача таълим соҳаси бўйича қўлланиладиган мейёрий ҳужжатлар.

Мавзу юзасидан фойдаланилган адабиётлар:

1. И.А.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008.

2. И.А.Каримов. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. – Т.: Ўзбекистон, 2000.

3. «Баркамол авлод йили» Давлат дастури. –Т.: Ўзбекистон, 2010.

4. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 1992.

5. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Т.: Шарқ, 1997.

6. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Т.: Шарқ, 1997.

7. Ўзбекистон Республикаси давлат мактабгача таълим муассасаси тўғрисидаги Низом. –Т., 2007.

8. Ўзбекистон Республикаси нодавлат мактабгача таълим муассасаси тўғрисидаги Низом. –Т., 2007.

9. Мактабгача таълим Концепцияси. –Т., 2005.

10. Учинчи минг йилликнинг боласи. Таянч дастур. –Т.: Маърифат-Мададкор, 1999.

11. О.Ҳасанбоева, М.Таджиева, Ш.Тошпулатова ва бошқ. Мактабгача таълим педагогикаси. –Т.: Илм-зиё, 2006.

12. Ш.К.Тошпулатова. Мактабгача таълим муассасаларини ташкил этиш ва бошқариш усуллари. –Т.: ТДПУ, 2001.

Назорат учун саволлар:

1. Мактабгача таълим тизимининг Давлат ҳарактерини изоҳланг.

2. Таълим тўғрисидаги Қонун ва Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурида - мактабгача таълим тизимини ёритилиши.

3. Ижтимоий мактабгача тарбиянинг ривожланиши тарихини ёритиб беринг.

Мавзу юзасидан тест топшириқлари:

1. Ўзбекистон Республикасида мактабгача таълим муассасаларининг замонавий тизими қайси бандда тўғри ёритилган?
 - а) Ясли-боғча, мактабгача муассаса-мактаб
 - б) Боғча-мактаб-лицей мажмуаси
 - в) Мактабгача таълим муассасаси-мактаб-лицей, нодавлат мактабгача таълим муассасалари
 - г) Мактаб, лицей, боғча-мактаб
2. Кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан ислоҳ қилиш омиллари қайси қонунда белгилаб берилган?
 - а) Таълим тўғрисидаги Қонунда
 - б) Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида
 - в) Ўзбекистон Республикаси Конституциясида
 - г) Мактабгача таълим тўғрисидаги Низомда
3. Таълим тўғрисидаги Қонуннинг 18-моддаси қайси таълимга бағишланган?
 - а) Ўрта махсус, касб-хунар тизимида
 - б) Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш
 - в) Мактабдан ташқари таълим
 - г) Оиладаги таълим ва мустақил равишда таълим олиш
4. Ўзбекистон Республикасида мактабгача таълим тўғрисидаги Низомнинг мақсади қайси банддан тўғри келтирилган?
 - а) Бола шахсини мактабгача ёшдаги болалар таълим тарбиясига қўйиладиган давлат талабларига мувофиқ соғлом ва етук, мактабда ўқишга тайёрланган тарзда шакллантириш
 - б) Мактабгача таълим ёшидаги болаларни жисмоний ва ақлий жиҳатдан соғлом ва етук қилиб тарбиялаш
 - в) 6-7 ёшли болаларини комил инсон қилиб, мактаб таълимига тайёрлаш ақлий-ахлоқий етук инсон қилиб тарбиялаш
 - г) Мактабгача ёшдаги болаларни мактаб таълимига тайёрлаш
5. Мактабгача таълим муассасасининг юридик шахс ҳуқуқи қайси қонунда белгилаб берилган?
 - а) Кадрлар тайёрлаш Миллий дастуридан
 - б) Мактабгача таълим тўғрисидаги Низомда
 - в) Таълим тўғрисидаги Қонунда
 - г) Мактабгача таълим Конституциясидан

2-мавзу: МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМНИ РЕЖАЛАШТИРИШ, МОЛИЯВИЙ ТАЪМИНЛАШ ВА ТАШКИЛ ЭТИШ ПРИНЦИПЛАРИ

Режа:

1. Халқ хўжалигини илмий асосда режалаштириш иқтисодиётимизнинг асоси эканлиги.
2. Режалаштиришнинг асосий боскичлари ва турлари.
3. Смета – Давлат молиявий ҳужжати сифатида.
4. Мактабгача таълимни ташкил қилиш ва бошқариш принциплари.

2.1. Халқ хўжалигини илмий асосда режалаштириш иқтисодиётимизнинг асоси эканлиги

Республика халқ хўжалиги режаси асосида мактабгача таълим муассасаларини лойиҳалаштириш, режалаштириш белгиланади. Мактабгача таълим муассасаси мустақил равишда иқтисодий ва социал ривожланиш режасини ишлаб чиқади. Мактабгача таълим муассасаси йўналиши бўйича фаолият натижаларига эҳтиёжни акс эттирувчи ва болаларнинг ўртача йиллик сонини аниқлаш учун асос бўлиб хизмат қилидиган назорат рақамлари, кўрсаткичлари, бюджет ва тармоқ молия нормативлари орқали муассасани тутиб туриш ва ривожлантиришга ажратилган бюджет ва тармоқ маблағлари мактабгача таълим муассасалари бюджет ҳисобига ёки шу билан таъминлашнинг тармоқ манбалари ҳисобига туширилишининг давлат буюртмаси:

- пул билан таъминлашнинг бюджетга тармоқ нормативи;
- иш ҳақи жамғармаси нормативи даромадларини тақсимлашнинг биринчи усулидир;
- ишлаб чиқариш ва социал ривожланиш жамғармаси нормативи;
- валюта ажратмалари жамғармаси нормативи, мактабгача таълим муассасаси режа, молия, меҳнат интизомига ва педагогик меҳнат интизомига қатъий риоя қилишга мажбурдир.

Режалаштириш. Республика Халқ таълими Вазирлиги Ўзбекистон Республикаси Иқтисод институти, Молия, вазирлиги, Соғлиқни сақлаш Вазирлиги, Давлат стандартлари томонидан ишлаб чиқилади.

Илмийлик принципида Халқ хўжалиги режасига асосланиб, Халқ таълимини илмий нуқтаи назардан давлатимиз томонидан кўрсатиб берилган қонун, қарор, директив йўл-йўриқлари асосида режалаштиришдир.

Жойларнинг ташаббуслари билан идора, жамоа ташкилотлари.

Мактабгача муассаса ердан, сувдан фойдаланиш, табиатни муҳофаза қилиш, қурилиш, аҳолига ижтимоий соҳасини ривожлантириш, меҳнат ресурсларидан фойдаланиш, ходимлар сони ва мактабгача таълим муассасаси ҳуқуқи доирасидан ташқарига чиқадиган бошқа соҳалари бўйича ўз режасини халқ депутатлари совети билан мувофиқлаштиради.

Давлат мактабгача таълим муассасаси бюджет ёки тармоқ молия принципи асосида фаолият кўрсатади.

Мактабгача таълим муассасалари пул билан таъминлашнинг ҳисоб бирлиги сифатидан ўртача йиллик ҳисобда бир бола олинади. Бюджет ёки тармоқ молия нормативлари вазирлик ва идоралар томонидан ўз тасаруфидаги муассасалар учун халқ таълими вазирлиги, молия вазирлиги, Иқтисод институти ишлаб чиққан методик тавсияларга мувофиқ ишлаб чиқилади.

Мактабгача таълим муассасаси қўшимча пул маблағлари қуйидагилардан шаклланади.

1. Бажарилган иш, кўрсатилган хизмат учун моддий характердаги тизимлар.
2. Давлат, жамоат корхоналари ва аҳоли буюртмаси бўйича тузилган шартномалар.
3. Бўш тўрган ёрдамчи хоналар, иншоотлар, ускуналарни ижарага беришдан тушган маблағлар.

4. Ихтиёрий бадаллардан, давлат, жамоа корхоналари ва ташкилотларидан, шунингдек, айрим фуқаролардан тушган моддий қийматлар.

5. Бошқа тизимлар.

Қуйидаги жамғармалар шаклланади:

а) иш ҳақи жамғармаси ва социал ривожланиш;

б) ишлаб чиқариш;

в) валюта жамғармаси.

Мактабгача таълим муассасаси ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикасида Халқ таълими вазирлиги, Қорақалпоғистон халқ таълими вазирлиги томонидан ўтказилаётган ягона сиёсий принципларга амал қилади. Бу бюджет, банklar, таъминотчилар ва бошқа контрактлар, шунингдек, тасарруфида тўрган халқ таълими бўлимлари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар олдидаги ўз мажбуриятларини вақтида бажарилиши учун маъсулдир.

2.2. Режалаштиришнинг асосий боскичлари ва турлари.

Режалаштириш Истиқбол ва жорий турлардан иборат.

Истиқбол режада 10 ёки 5 йилларга мўлжалланади. Бу халқ таълими молиявий экономия бўлимларда ва узоқ муддатга мўлжалланган режаларда акс этади.

Жорий режалаштириш. Бу ҳар йили амалга ошириладиган молиявий хўжалик ишларидир. Мактабгача таълим муассасалари ва юқори бўлимларнинг муносабати, режа, бошқариш, Давлат корхонаси бирлашмаси тўғрисидаги Халқ таълимида хўжалик механизмининг асосий қоидалари доирасидаги қонуннинг айрим қоидаларига риоя қилиш асосида иш юритади. Юқори бўлим муассасаси қонунчилигида белгиланган ҳуқуқлари доирасидагина кўрсатма берилиши мумкин. Юқори бўлимнинг муассаса фаолиятини қонунчиликка риоя қилиниши, социологик мулкнинг бажарилишини назорат қилади. Муассасасининг ишлаб чиқариш ва молиявий хўжалик фаолиятини назорат қилиб ва бажариладиган ҳуқуққа эга бўлган бошқа ташкилотлар томонидан манфаатдор ташкилотларни жалб қилган ҳамда 1 йилда бир маротаба комплекс равишда амалга оширилади. Мактабгача таълим муассасаларининг ҳаракат сметалари муассасани сақлашга мўлжалланган маблағининг ҳажми қайси мақсадга сарфланиши ва кварталлар бўйича тақсимланиши белгилаб берадиган асосий ҳужжат ҳисобланади. Ана шу сметага асосланиб бюджетга болалар муассасасининг молиявий эҳтиёжи учун пул ажратиш кўзда тутилади ва маблағ ажратилади.

Мактабгача таълим муассасалари вазирликлар, идоралар, халқ депутатлари советлари кўрсатмасига биноан уларга буйсунган корхоналар муассасалар, халқ депутатлари томонидан халқ хўжалиги режасида белгилаб берилган болалар контингенти доирасида тузилади.

Таълимни ва кадрлар тайёрлашни молиялаштириш тизими такомиллаштирилади, унинг кўп вариантли (бюджетдан ажратилган ва бюджетдан ташқари манбалардан) тизими жорий этилади, таълим муассасаларининг ўзини ўзи пул билан таъминлаши ривожлантирилади, хусусий ҳамда чет эл инвестицияларини таълим соҳасига жалб этиш рағбатлантирилади.

Республика фуқаролари учун кейинчалик уларни тўлашнинг мослашувчан тизимига асосланган таълим кредитлари бериш механизми шакллантирилади. Узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимини моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлашда донорлик ва ҳомийларнинг мавқеи кучайиб боради.

Пуллик таълим хизматлари кўрсатиш, тадбиркорлик, маслаҳат, эксперт, ноширлик, ишлаб чиқариш, илмий ҳамда уставда белгилаб қўйилган вазифаларга мувофиқ бошқа тарздаги фаолият ҳисобидан таълим муассасаларининг даромадлари кўпайиши таъминланади.

2.3. Смета – Давлат молиявий ҳужжати сифатида.

Сметада мактабгача таълим муассасасининг барча ҳаракатлари ва бу ҳаражатлари,

манбалар, бюджет ажратмалари ва ота-оналар маблағлари кўрсатилади.

Ёзги соғломлаштириш тадбирларини ўтказиш учун алоҳида смета тузилади. Сметанинг 6 бўлими ва ҳар бир моддаси ҳақида тушунча бериш. Ишлаб чиқариш кўрсаткичларини аниқлашда муассасадаги гуруҳлар, болалар сони, муассасада боланинг бўлиш вақти, неча соат ишлашига, ишни турига ҳам алоҳида эътибор берилади. Смета харажатларини режалаштириш бўйича 1-модда «Иш ҳақи», 2-модда «Иш ҳаққига нисбатан ажратмалар», 3-модда «Идора ва хўжалик харажатлари», 4-модда «Командировка ва хизмат харажатлари», 5-модда «Ўқув ўрганув, кутубхона ва ўйинчоқлар сотиб олиш», 8-модда «Овқатлантириш харажатлари», 12-модда «Асбоб-ускуна ва инвентарлар сотиб олиш», 16-модда «Бино ва иншоотларнинг капитал ремонти», 18-модда «Бошқа харажатлар» и киради.

8-модда бўйича таомнома тузиш.

Бу моддада болаларни овқатлантиришга мўлжалланган маблағлар киритилади. Бу маблағларнинг миқдори битта болага кунлик овқатланиш учун белгиланган пул нормаси ва йил давомида овқатлантириладиган тушумлар сонига қараб белгиланади. Бунда болалар боғчаларининг тури, ишлаш соати албатта ҳисобга олинади. Овқатлантириш меёри соғлиқни сақлаш, молия ва халқ хўжалиги вазирлиги томонидан белгилаб берилади. Овқатланишга ажратиладиган маблағ миқдорини аниқлаш учун бир болага кунига сарфланадиган овқат қийматини турли узунликдаги мактабгача таълим ва ясли гуруҳлари бўйича жами бола кунига кўпайтириш керак. Мактабгача таълим муассасасининг сметасига боғча ходимларининг овқатланиши учун маблағ ажратиш кўзда тутилади. Бу халқ таълими бўлимлари, молия бўлимлари томонидан алоҳида рўйхат бўйича амалга оширилади. Бунда ходимлар ҳақ тўлаш ҳисобига болалар муассасаларида овқатланишлари мумкин. Смета амал қиладиган йил ва муассаса қайси бюджет, маблағ билан таъминланиши ёзиб қўйилади.

Сметада мактабгача таълим муассасасининг барча харажатлари ва бу харажатлар қорежаадиган манбалар: бюджет ажратмалари ва ота-оналар маблағлари кўрсатилади.

Ёзги соғломлаштириш тадбирларини ўтказиш сарфлари мактабгача таълим муассасаларининг харажат сметасига киритилмайди. Бундай тадбирлар ўтказиладиган ҳолларда уларни амалга ошириш билан боғлиқ қўшимча харажатлар учун алоҳида смета тузилади. Шунингдек, болалар боғчаларида ота-оналар маблағи ҳисоби бўйича ҳам алоҳида смета тузилади.

Смета бюджетдаги классификацияланган харажат моддалари Молия вазирлиги томонидан тасдиқланган бўйича тузилади. Сметада муассаса келаси йилга ҳисоблаб чиққан жами ҳамда алоҳида моддалар бўйича харажатлар суммаси жорий йилга тасдиқланган харажатлар суммаси билан ва смета қачон тузилаётганига қараб ўтган даврдаги ҳақиқий харажатлар миқдори билан киритилган ўзгаришлар ҳисобга олинган ҳолда таққослаб келтирилади.

Кўрсатилган маълумотларни таққослашда сметани ижро этиш жараёнида юз берган четланишларни аниқлаш, бу четланишларнинг сабабини топиш, шу асосда келаси йилги харажатлар миқдорини тўғри белгилаш керак.

Мактабгача болалар муассасалари смета тузиш вақтида яна келаси йилги муассасанинг иш кўрсаткичлари (гуруҳ ва болалар сонининг ортиши, болаларнинг муассасада бўлиш вақти ва ҳоказолар) бўйича ўзи бўйсунган юқори ташкилотнинг кўрсатмаларига амал қилади. Сметада киритилган харажатлар смета бланкасига келтирилган ҳисоб-китоблар билан асосланган бўлиши шарт.

Сметага ҳисоб-китоблар билан бирга мактабгача таълим муассасаси эгаллаб турган бино ҳақида умумий маълумотлар (унинг кубатураси, майдони, иситиш системаси, водопровод, канализация мавжудлиги) ва муассасанинг ва кўламига оид кўрсаткичлар (гуруҳ, болалар сони ва ҳоказолар) ҳам келтирилади. Сметага мактабгача таълим муассасасининг педагог, медицина ва бошқа ходимлари тарификация рўйхати албатта илова қилиниши шарт. Мазкур рўйхат икки нусхада тузилади.

Смета лойиҳаси тегишли иловалар билан мактабгача таълим муассасалари томонидан белгиланган муддатда юқори ташкилотларга икки нусхада, зарур бўлган ҳолларда эса уч нусхада тузилади.

Юқори ташкилот мактабгача таълим муассасасининг сметасини қабул қилиб олгач, энг аввало, сметанинг тўғри тузилганлигини аниқлайди. Сметада барча графалар тўлғазилган, алоҳида моддалар бўйича ҳаражат суммалари тегишли ҳисоб-китоблар билан боғланган, бинонинг кубатураси ва майдони тўғри кўрсатилган, шунингдек, унга ходимларнинг тарификация рўйхати илова қилинган бўлиши керак.

Барча ҳисоб-китобларга қараб чиқилгандан сўнг ҳар бир модда бўйича ҳаражатлар аниқланади ва бюджет ҳисобидан қорежаадиган ҳаражатлар бюджетда аниқ мақсадлар учун ажратилган суммага тенг ҳолга келтирилгандан кейин мактабгача таълим муассасасининг смета бланкасига жами ҳаражатлар (алоҳида модда бўйича ва ҳаммаси), шунингдек, бюджет ҳамда ота-оналар маблағи ҳисобига қорежаадиган ҳаражатлар жами кварталлар бўйича тасдиқланган тақимотга биноан тақимлаб ёзиб қўйилади. Смета юқори ташкилот томонидан қабул қилингандан кейин мактабгача таълим муассасаси ҳаражатлари ва ота-оналардан тушадиган маблағни кварталлар бўйича тақсимлаб, ҳисоб-китоб қилиб қўяди.

Ҳаражатларни тақсимлашда баъзи ҳаражатларнинг мафсумий ҳарактерда бўлиши (ёқилғи тайёрлаш, сабзавот жамғариш, ремонт ишлари ва ҳоказолар) ҳисобга олиниши шарт. Борида-ю, болалар сонини кўпайтириш кўзда тутилган бўлса, бу билан боғлиқ сарфлар (иш ҳақи, болаларни овқатлантириш на ҳоказо) тегишли кварталлар ҳаражатлар миқдорида ўз ифодасини топиши керак. Сметанинг бир нусхаси муассасага, иккинчи нусхаси юқори ташкилотда қолади, учинчи нусхаси эса марказлашган бухгалтерияга, қишлоқ советига, молия бўлими ва бошқаларга хавола қилинади.

Сметанинг тасдиқланиши смета бланкаси юз томонидаги махсус ёзуви билан расмийлаштирилади. Мазкур ёзувда ҳаракатларнинг жами суммаси ходимларнинг иш ҳақи фонди, смета тасдиқланган кун кўрсатилади. Сўнгра сметани тасдиқлаган юқори ташкилот бошлиғи имзо чекади ва унинг имзоси идора муҳри билан мустаҳкамланади. Сметани тасдиқлаган ташкилот унга ўзгартириш кирита олади. Бу ўзгаришлар юқори ташкилотнинг муассасага юборган махсус ёзишмасига асосан расмийлаштирилади.

II. Ишлаб-чиқариш кўрсаткичларини аниқлаш. Мактабгача таълим болалар муассасаларининг ҳаражатлар ҳажми асосан ундаги гуруҳлар ва болалар сонига, ҳар бир боланинг болалар муассасасида қанча вақт бўлишига боғлиқдир. Бунда болалар сони ва уларнинг ҳар бири болалар муассасасида қанча вақт бўлишига оид кўсаткичлар турли муддатдаги (9-10 соат, 12-14 соат ва 24 соат) мактабгача таълим ва ясли гуруҳлари бўйича алоҳида тўлғазилади. Муассасада санатория гуруҳлар мавжуд бўлса, улардаги болалар сони ҳам алоҳидаги кўрсатилади. Бу бўлимда гуруҳлар ва болаларнинг йил бошидаги, йил охиридаги ҳамда ўртача йиллик сони кўрсатилади. Режалаштрилаётган йил бошида мактабгача таълим муассасарида смета тузилаётган вақтда ҳақиқатда мавжуд гуруҳлар миқдори ва болаларнинг рўйхатдаги сони берилади. Бу юқори ташкилот йўлланмаси билан муассасага қабул қилинган болаларнинг ҳаммаси тушунилади. Агар жорий йил сметасида болалар муассасасини кенгайтириш кўзда тутилган бўлса, у ҳолда «Йил бошида» графасида гуруҳлар миқдори на болалар сонига жорий йил охиригача юз бериши эҳтимол бўлган ўзгаришлар берилади. Ўзгармаса «Йил охирида» графасига ҳам йил бошидаги маълумотнинг ўзи ёзилади. Режалаштрилаётган йил учун бир боланинг мактабгача таълим болалар муассасасида бўлган кунлар сони, одатда, давомат табелидаги маълумотларга суяниб, шунингдек, ўтган йиллар режаи ижросини анализ қилиш асосида болаларнинг турлича муддат билан боғчада қанча вақт бўлганлигига қараб аниқланади.

5. Мавсумий мактабгача таълим муассасаларини сақлашга оид сметаларни тузиш.

Мавсумий мактабгача таълим муассасаларининг сметалари муассасанинг қанча муддатга очилишини ҳисобга олган ҳолда доимий мактабгача таълим муассасалари сметалари каби тартибда тузилади. Мавсумий муассасаларда иш ҳақи фондини ҳисоб-китоб қилган вақтда

ходимларнинг навбатдаги таътили учун ёки фойдаланилмаган таътилларига компенсация тўлаш учун маблағ кўзда тутилиши керак. Бунинг учун ҳар бир ой учун тегишли таътил кунлари сонига кўпайтирилади.

6. Ёзги соғломлаштириш тадбирларини ўтказиш учун кетадиган ҳаражатлар.

Ёзги соғломлаштириш тадбирлари вазирликлар ва идоралари томонидан улар учун иттифок бюджетида социалмадоний тадбирларга ажратилган маблағ доирасида, иттифокчи республикаларда эса республика бюджети доирасида амалга оширилади.

Корхоналар қошидаги мактабгача таълим муассасаларида ёзги соғломлаштириш тадбирлари, шунингдек, рағбатлантириш фонди ҳисобига ҳам ўтказилиши мумкин. Ёзги соғломлаштириш сметаси алоҳида тузилади. Бунда овқатлантириш нормалари оширилади, иш вақти узайтирилади ёки боққа кўчирилади, ота-оналардан олинadиган ҳақ кўпайтирилади. Бу муносабат билан ходимларининг иш ҳақи, хўжалик хизматлари, болаларни овқатлантириш учун қўшимча ҳаражат кўзда тутилади.

2.4. Мактабгача таълимни ташкил қилиш ва бошқариш принциплари.

Ҳар бир соҳани бошқаришда авваламбор, принцип-тамойил, метод-усул, одил бошқариш услубларини билишимиз керак.

Принцип - яъни тамойил бу - бирор бир янги назария ёки таълимий фанининг асосий натижасидир.

Бошқариш усули - бу бошқариш ғояси ва бириктириш йўли бўлиб, ишларни бажариш ва ишларнинг талабага қараб шакллантиришга тушунилади.

Бошқариш услуби - бу шахснинг мустаҳкам психологик характериға эға бўлган диққат, тафаккур, идрок, сезги, онг ва бошқалар орқали бошқаришдир.

Бу тушунчалар, яъни принцип, метод ўзаро бир-бирлари билан узвий боғлиқ бўлиб, буларнинг ҳаммаси кишилар ўртасидаги муносабатларда кўринади.

Кейинги йилларда назария билан амалий бошқариш фаолиятида бир мунча классификацион қарашлар юзага келди. Бошқариш усулининг энг муҳим белгиларидан бири бу илмийлик хусусиятидир. Фақат илмий назария билан қарашгина бошқарувчи шахсға ўзининг раҳбарлик меҳнатига кўп қиррали ва мазмунли иш услубини кўрсата билиши зарур.

Бошқарувчи шахс аввало бошқаришдан олдин, албатта, керакли илмни эғаллаган бўлиши лозимдир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида, «Қар кимға илмий ва техникавий иждод эркинлиги, маданияй ютуқларидан фойдаланиш ҳуқуқи қафолатланади» дейилади.

Илмийлик - назария ва амалиёт билан бир тушунчадир. Назария - амалиёт билан чамбарчас боғлиқдир. Амалиётсиз назария кўр одамни эслатади. Амалиёт - назария олдида янги вазифа ва саволларни кўяди.

Назария билан амалиётни бирлаштириш натижасида илмий асосланган ҳулосалар, таълим-тарбиявий ишларни ечиш, тарбия методикасини қайта ишлаб чиқишда, методик тадбирлар ташкил этиш, мактабгача таълимни янада яхшилаш ишиға қаралади.

Кадрлар танлаш ва уларни янада ўстириш - бу бошқаришнинг ташкилий асосидир. «Кадрлар танлашда – ватанпарварлик, халқпарварлик туйғуси бугун жуда катта аҳамиятға эғадир» - дейилади Президентимиз И.А.Каримовнинг «Буюк мақсад йўлидан оғишмайлик» асарида.

Кадрларни тўғри танлашда:

- софдиллик нуқтаи назари билан;
- сиёсий-маънавий даражасига;
- ишға ақлий ёндошиш нуқтаи назари билан;
- маъмурий қобилиятлари нуқтаи назари билан.

Кадрларни илғари суриш ва уларни тўғри тақсимлашнинг моҳияти муҳимдир. Кадрларни танлаш ва уларни тарбия этиш умумдавлат характерға эға бўлиб, бу вазифаларни хал этишни илмий асосда олиб бориш керак.

Таълим соҳасида Давлат сиёсатининг асосий принциплари қуйдагилар:

1. Таълим ва тарбиянинг инсонпарвар демократик ҳарактерда эканлиги;
2. Таълимнинг услуксизлиги ва изчиллиги;
3. Ўрта махсус, касб-ҳунар таълим йўналишини академик лицейда ёки касб-ҳунар коллежида ўқишни танлашнинг ихтиёрийлиги;
4. Таълим тизимининг дунёвий ҳарактерда эканлиги;
5. Давлат таълим стандартлари доирасида таълим олишнинг ҳамма учун очиклиги;
6. Таълим дастурини танлашга ягона ва табақалаштирилган ёндашув;
7. Билимли бўлиш ва истеъдодни рағбатлантириш;
8. Таълим тизимида давлат ва жамоа бошқарувини уйғунлаштириш.

Бу устувор принципларга таянган ҳолда мактабгача таълимни бошқаришда:

1. Демократик халқпарварлик асосида, бунда Ўзбекитон Республикаси Конституцияси Халқ таълими буйруқлари асосида ишларни ташкил этиш;
2. Якка бошчилик принципи 1 мақсадга қаратилган иш усули бўлиб, мактабгача таълим муассасалари йиллик иш режасини тўлиқ бажаришга қаратилган иш усулидир;
3. Ҳамкорлик принципи: жамоа билан биргаликда муаммоларни ҳал этишдир. Мутлоқ ҳамкорлик бекорга вақт ўтказмаслик, тезкорлик, уддабуронлик, фикрлашув натижалардир.
4. Аниқлик принципи: педагогик, методик ва хўжалик ишларини мақсадга қаратилган ҳолда аниқ, пухта ташкил этиш, кузатиш ва таҳлил қилишдир;
5. Хўжаликни бошқариш принципи: бу сметадаги маблағларни тўғри тақсимлаш, иш юритишни тўғри ташкил этиш ва унинг устидан назоратни ташкил этишдан иборатдир;
6. Танқид ва ўз-ўзини танқид. Бу принципда раҳбар ўз ишига нисбатан талабчан, интизомли, меҳнат ва ишлаб чиқариш интизомига риоя қилиш, бажарадиган ишларга танқидий ёндашуви кўзда тутилади;
7. Фарқ қилмоқ принципи. Ишдаги ижобий ва салбий томонларни кўра олиш, илғор иш тажрибаларни кўра олишдир;
8. Янгиликни ҳис қила олиш принципи. Таълим соҳасидаги ўзгаришларни, янгиликларни ўз иш фаолиятида қўллаш олиш.

Мактабгача таълимни ташкил этиш ва унга раҳбарлик қилиш соҳасининг методологик асосини: Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, «Таълим тўғрисида»ги Қонун, Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастури, Мактабгача таълим тўғрисидаги Концепция ва Низомда кўрсатиб берилган мақсад ва вазифаларни ташкил этади. Мактабгача таълим муассасаси мустақил равишда, ўз ташаббуси билан ўз фаолиятига тааллуқли, агар улар қонунчиликка ва педагогик принципларга монелик қилмаса, ҳар қандай қарор қабул қилишга ҳақлидир.

Мактабгача тарбия муассасаси таълим-тарбиявий ишлар сифати, болалар ва ота-оналар ҳуқуқига, жамият ва давлат манфаатларига риоя қилиш учун маъсулдир.

Мактабгача тарбия муассасаси меҳнат жамоаси халқчилик асосида ўз-ўзини бошқариш принцига мувофиқ унинг фаолияти билан боглиқ барча масалаларни ҳал қилади.

Мактабгача таълим муассасасининг фаолияти бошқа муассасалар, корхоналар, ташкилотларнинг нормал иш шароитларини бузмаслиги, фуқаролар ҳаётини қийинлаштирмаслиги ва ёмонлаштирмаслиги зарур.

Узлуксиз таълим тизими ва кадрлар тайёрлашнинг давлат ва нодавлат таълим муассасаларини таркибий жиҳатдан ўзгартириш ва уларни изчил ривожлантириш давлат йўли билан бошқариб борилади. Барча даражадаги таълим бошқарув органларининг ваколат доиралари «Таълим тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ белгиланади. Таълимнинг норматив-ҳуқуқ базаси ривожлантирилади. Молия-хўжалик фаолияти олиб бориш ҳамда таълим жараёнини ташкил этишда ўқув юртларининг ҳуқуқлари кенгайди ва мустақиллиги таъминланади.

Таълим муассасалари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган тартибда аттестациядан ўтказилади ҳамда аккредитацияланади. Аккредитация

яқунларига кўра таълим соҳасида фаолият кўрсатиш ҳуқуқи берилади. Муассис ташкилотларнинг, маҳаллий ҳокимият органларининг, савдо-саноат доираларининг, жамоат ташкилотларининг, фондларнинг ва хомийларнинг вакиллари ўз ичига оловчи васийлик ва кузатув кенгашлари тузиш орқали таълим муассасаларининг самарали жамоат бошқаруви тизими жорий этилади.

Таянч тушунчалар:

Жамоат муассасалари – ётоқхоналар, турар жойлардан фойдаланиш идоралари, маданий ва савдо марказларида оила эҳтиёжига қараб ташкил этиладиган муассаса.

Тармоқ нормативи – тармоқлар мейёри.

Истиқбол режа – узоқ муддатга тузиладиган режа.

Смета – молиявий ҳужжат.

Мавсумий Мактабгача таълим муассасаси – мавсумлар бўйича ташкил этиладиган мактабгача таълим муассасаси.

Стил – бошқариш услуби - шахсни психологик ҳарактери орқали бошқариш.

Метод – бошқариш усули.

ХТБ – Халқ таълими бўлимлари (туман, шаҳар, вилоят).

МИТ – меҳнатни илмий асосда ташкил этиш.

Мавзу юзасидан фойдаланилган адабиётлар:

1. И.А.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008.
2. И.А.Каримов. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. – Т.: Ўзбекистон, 2000.
3. «Баркамол авлод йили» Давлат дастури. –Т.: Ўзбекистон, 2010.
4. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 1998.
5. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Т.: Шарқ, 1997.
6. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Т.: Шарқ, 1997.
7. А.Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. –Т.: Ўқитувчи, 1992.
8. О.Ҳасанбоева. Педагогика тарихидан хрестоматия. –Т.: Ўқитувчи, 1993.
9. П.Юсупова. Мактабгача педагогика. –Т.: Ўқитувчи, 1993.
10. Учинчи минг йилликнинг боласи. Таянч дастур. –Т.: Маърифат-Мададкор, 1999.
11. Болангиз мактабга тайёри? –Т.: Маърифат-Мададкор, 1999.

Назорат учун саволлар:

1. Мактабгача таълимни режалаштиришнинг асосий босқичларини ёритиб бериш.
2. Режалаштириш турлари.
3. Халқ хўжалиги режалари лойиҳаларини тузиш таритиби қандай?
4. ХТБ - томонидан режалаштириш асослари нималардан иборат?
5. Смета нима?
6. Смета ҳаражатларини тузиш таритиби қандай?
7. Мавсумий ва ёзги соғломлаштирувчи сметалари қандай ва ким томонидан тузилади?
8. Метод ва стил нима?
9. Бошқариш принциплари нима ва уларни ёритиб беринг.
10. Бошқариш усули нима?
11. МТМда бу принциплардан фойдаланишнинг аҳамияти нималардан иборат?

Мавзу юзасидан тест топшириқлари:

1. Мактабгача таълимни молиявий таъминлаш қайси иш ҳужжатида кўрсатилган?
 - а) Мактабгача таълим муассасасининг сметаси
 - б) Мактабгача таълим муассасасининг йиллик иш режаси
 - в) Мактабгача таълим муассасасининг устави
 - г) Таълим тўғрисидаги Қонунда

2. Мактабгача таълимда табдиркорлик фаолияти қайси қарорда белгилаб берилган?
 - а) Мактабгача таълим муассасасининг 212-сонли қарори
 - б) Халқ таълим вазирлигининг 2002 йил 414-сонли қарори
 - в) Вазирлар маҳкамасининг 1999 йил 414-сонли қарори
 - г) Мактабгача таълим тўғрисидаги қонунда

3. Мактабгача таълим муассасасида бошқариш тамойиллари бу...
 - а) Якка бошчилик, ҳамкорлик, танқид ва ўз-ўзини танқид
 - б) Ҳамкорлик, танқид ва ўз-ўзини танқид кучланишни бошқариш
 - в) Якка бошчилик, аниқлилик, ҳамкорлик, фарқ қилмоқ, хўжаликни бошқариш, танқид ва танқид, янгиликни ҳис этиш
 - г) Якка бошчилик, танқид ва ўз-ўзини танқидлаш

4. Таълим соҳасида давлат сиёсати қайси Қонунда белгилаб берилган?
 - а) Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида
 - б) Учинчи мингйилликнинг боласи дастурида
 - в) Таълим тўғрисидаги Қонунда
 - г) Мактабгача таълим тўғрисидаги Низомда

5. Мактабгача таълимни ташкил этиш ва уни раҳбарлик қилиш соҳасининг методологик асоси қайси бандда тўғри кўрсатилган?
 - а) Таълим соҳаси бўйича қабул қилинган барча қонун ҳужжатлари ва президент асарларида илғари сурилган илғор ғоялар
 - б) Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Таълим тўғрисидаги Қонун, Низом, Концепция, Устав.
 - в) Мактабгача таълим муассасалари тўғрисидаги Низом, Педагогика ва психология фани ютуқлари, концепция
 - г) Ҳамма жавоблар тўғри

3-мавзу: МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУССАСАЛАРИ ВА УЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Режа:

1. Мактабгача таълим муассасаси мактабгача ёшдаги болаларни ижтимоий тарбия қиладиган Давлат корхонаси қанлиги.
2. Турли типдаги мактабгача таълим муассасасининг ташкилий тизимини белгилаб берувчи Давлат инструктор хужжатлари.
3. Мактабгача таълим муассасаси биноларини лойиҳалаштириш.
4. Нодавлат мактабгача таълим муассасасини ташкил этиш.

3.1. Мактабгача таълим муассасаси мактабгача ёшдаги болаларни ижтимоий тарбия қиладиган Давлат корхонаси қанлиги.

Мактабгача таълим муассасаси узлуксиз таълим тизимининг биринчи босқичи, мактабгача таълим Давлат жамоат тизимининг асосий бўғими, жамиятнинг энг муҳим ижтимоий бўлимидир. Мактабгача таълим муассасаси мактабгача ёшдаги болаларни тарбиялаш ва ривожлантиришда, уларни мактабга тайёрлашда етакчи роль ўйнайди.

Мактабгача таълим муассасаси ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қарорлари ва бошқа хужжатларига, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва фармойишларига, «Мактабгача таълим муассасаси тўғрисида»ги Низомга ҳамда ўз Уставига амал қилади.

Мактабгача таълим муассасаси оила ва жамиятнинг болаларга ғамхўрлик қилиш, миллий ва минтақа хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ҳар томонлама баркамол қилиб тарбиялаш ва ривожлантиришга бўлган эҳтиёжни қондириш мақсадида ташкил этилади.

Мактабгача таълим муассасаси мустақил равишда, ўз ташаббуси билан ўз фаолиятига тааллуқли, агар улар қонунчиликка ва педагогик принципларга мўллик қилмаса ҳар қандай қарор қабул қилишга ҳақлидир.

Мактабгача таълим муассасаси таълим-тарбиявий ишлар сифати болалар ва ота-оналар ҳуқуқига жамият ва Давлат манфаатларига риоя қилиш учун маъсулдир.

Мактабгача таълим муассасаси меҳнат жамоаси халқчиллик асосида ўз-ўзини бошқариш принципига мувофиқ унинг жамият фаолияти билан боғлиқ масалаларни бирга ҳал қилади.

Мактабгача таълим муассасасиларининг асосий типлари қуйидагилардан иборат:

- а) умумий типдаги мактабгача таълим муассасаси;
- б) ихтисослаштирилган (жисмоний ва психик ривожланишида ҳар хил нуқсонлар мавжуд бўлган болалар учун);
- в) санатория типдаги (заиф, турли юқумли касалликларни бошдан кечирган, сурункали асосатларга эга бўлган болалар учун).

Етим болалар ва ота-онасининг қаровисиз қолган болалар учун меҳрибонлик уйлари, мактаб интернатлари ва аралаш типдаги болалар уйлари ҳузурида мактабгача таълим гуруҳлари ташкил қилинади. Улар тегишли қонун-қоидалар билан белгиланади.

Турли типдаги мактабгача таълим муассасаларида Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги ҳамда соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан тасдиқланган инструктор директив хужжатлар ва Йўриқномалар асосида иш юритилган. Булар мактабгача таълим тўғрисидаги концепция ва Низомда белгилаб берилган.

Мактабгача таълим муассасаси лойиҳа бўйича қурилган ёки мослаштирилган СНИП нормаларига, ёнғин хавфсизлиги қидаларига жавоб берадиган ва об-ҳаво шароитини, экологик вазиятни таркиб топган миллий анъаналарини ҳисобга оладиган бинода ташкил этилади. Мактабгача таълим муассасасининг сиғими 320 ўриндан ошмаслиги керак. Умумий йўналишдаги мактабгача таълим муассасалари учун 140 ўринли махсус аҳамиятга молик мактабгача таълим муассасаси учун 90-120 ўринни мўқобил ҳисоблаш

зарур. Лойиҳалашга қўйиладиган талаблар: бинолар шундай жойлашиши керакки, бино деразалари уфқ томонда, соябонлар бўлиши, кўкаламзор ерларга сув билан ўйнаш учун фонтанчали ховузчалар бўлиши, йўлаклар ва ўтиш жойларини қаттиқ нарса қоплаш, сув бассейни 0,25 метр чуқурликда, кўча шовқинидан узоқда, мактабга яқин жойда, ёнғиндан қарши талабларга тўлиқ жавоб берадиган, иқлимий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда лойиҳалаштирилади.

Мактабгача таълим муассасасига амалдаги қоидага биноан болаларга медицина хизмати кўрсатиш ҳуқуқига эга. Уларга медицина хизмати кўрсатиш, махсус бириктирилган соғлиқни сақлаш бўлимлари ёки идораси қарам бўлган тегишли медицина муассасасини, медицина ходимлари томонидан амалга оширилади.

Медицина ходимлар боғча маъмурияти билан бир қаторда болаларнинг саломатлиги ва жисмоний ривожланиши, даволаш, профилактика тадбирларини ўтказиш, санитария гигиена нормаларига риоя қилиш, тарбияланувчиларнинг режими ва овқати сифати, уларнинг жисмоний ва ақлий юкламаларининг мейёри учун масъулдир.

Медицина ходимлари фаолиятини назорат қилиш маҳаллий соғлиқни сақлаш бўлимлари зиммасига юкланилади.

Мактабгача таълим муассасаси кимга бўйсунушидан қатъий назар халқ депутатлари маҳаллий совети рўйхатидан ўтилади. Мактабгача таълим муассасаси рўйхатдан ўтказгач, унга тартибли сони берилади ва у юридик шахс ҳуқуқига эга бўлади.

Мактабгача таълим муассасаларини қайтадан тузиш (қўшиш, олиш, бирлаштириш, ажратиш, бўлиниш, қайта ташкил этиш) халқ таълими бўлимлари, корхона, муассаса, ташкилот тавсиясига кўра халқ депутатлари маҳаллий советлари қарори асосида амалга оширилади. У боғча меҳнат жамоаси ва халқ таълими кенгаши билан келишилган бўлиши лозим. Мактабгача таълим муассасаси турлича: типига, тузилишига қараб штат бирликларини, мақсад, окладларини тасдиқлайди.

Ота-оналар қўмитасининг асосий вазифалари, болалар боғчаси Уставида кўрсатиб берилган.

Мактабгача таълим муассасаси Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан тасдиқланган кўп вариантли таълимий дастурлардан бирини танлаш ҳуқуқига эга. Мактабгача таълим муассасаси тарбиявий таълим муассасаси бўлиб, социал вазифалар билан бир қаторда концепция, устав ва дастурига мувофиқ малакали таълим-тарбия беришни таъминлайди.

Мактабгача таълим муассасаси ўз дастури ва методикасини ишлаб чиқиш ва амалий фаолиятда қўллаш ҳуқуқига эга. Уларни тасдиқланган тартиби Республика Халқ таълими вазирлиги томонидан белгиланади. Мактабгача таълим муассасаси тарбиячиси болаларни тарбиялаш ва ўқитиш бўйича қўлланмаларни ва методикани эркин танлаш ҳуқуқига эга.

«Учинчи минг йилликнинг боласи» дастури бўйича талабларни таништириш.

Тажриба синов ишларни ташкил этиш, мустақил иш олиб бориши бўйича ишларини ташкил этишни тушунтириш.

Ихтисослаштирилган мактабгача таълим муассасаларини ташкил қилиш ва ривожланишида нуқсони бўлган болалар учун янги типдаги, йўналишдаги мактабгача таълим муассасаларини тузиш республика халқ таълимини бошқариш ва соғлиқни сақлаш органлари томонидан белгиланади.

Ихтисослаштирилган мактабгача таълим муассасалари иш хусусияти, уларга қабул қилиш қоидалари, болаларга таълим бериш ва уларга тарбиялашни ташкил қилиш Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги ҳамда Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан тасдиқланган тегишли йўриқномалар билан аниқланади.

Мактабгача таълим муассасасини бутлаш.

Мактабгача таълим муассасасига болалар 2 ёшдан бошлаб 6-7 ёшгача туман (шаҳар)лар ҳокимликларининг қарорлари билан ташкил этилган халқ таълими бўлимлари ҳузуридаги қабул қилиш комиссияси томонидан тегишли тиббиёт хулосаси ҳисобга олинган ҳолда қабул қилинида. Қабул комиссиясининг фаолият кўрсатиш тартиби белгиланган тартибда

Ўзбекистон Республикаси Халқ таълим вазирлиги томонидан тасдиқланади.

Муассислар маҳаллий давлат ҳокимияти органлари бўлган Мактабгача таълим муассасасига болаларни қабул қилиш комиссиясининг қарорига биноан халқ таълими бўлимларининг йўл ланмалари асосида амалга оширилади.

Муассислари бошқа органлар бўлган мактабгача таълим муассасаларига болаларни қабул қилиш уларнинг муассислари томонидан белгиланадиган тартибда амалга оширилади. Бўш ўринлар мавжуд бўлган тақдирда ушбу Мактабгача таълим муассасалари болаларни халқ таълими бўлимларининг йўлланмалари бўйича шартнома асосида қабул қилиши мумкин.

Мактабгача таълим муассасасига болаларни қабул қилиш тартиби муассис томонидан белгиланади: Қуйидаги болалар:

- I ва II гуруҳ ногиронлари;
- кўп болали оилаларнинг болалари;
- харбий хизматчиларнинг болалари;
- талабалар ва педагогларнинг болалари Мактабгача таълим муассасаларига қабул қилишда имтиёзлардан фойдаланадилар.

Қабул комиссияси шунингдек, ота-оналари мактабгача таълим муассасасининг моддий-техник базасини мустаҳкамлашда ёрдам берган болаларни истисно тариқасида навбатдан ташқари қабул қилиши мумкин. Бундай болалар контингенти мактабгача таълим муассасаси режадаги қуввати умумий сонининг 20 фоиздан ортиқ бўлмаслиги керак.

Мактабгача таълим муассасасида гуруҳлар сони муассасанинг қувватидан ва гуруҳларнинг режали тўлдирилишидан келиб чиқиб муассис томонидан қуйидагича белгиланади:

2 ёшдан 3 ёшгача – камида – 15 бола, бироқ 20 боладан ортиқ эмас.

3 ёшдан 6-7 ёшгача – камида – 20 бола, бироқ 25 боладан ортиқ эмас.

Ихтисослаштирилган ва санитария йўналишидаги мактабгача таълим муассасаларида гуруҳларнинг тўлдирилиши болаларнинг тоифасига ваёшига (икки ёшдан бошлаб ва уч ёдан ката ёшдагилар) қараб белгиланади ва тегишли равишда қуйидагичани ташкил этади:

- Нутқи оғир нуқсонли болалар учун – 10-12 бола;
- Нутқи фонетик-фонематик нуқсонли болалар учун фақат уч ёшдан катта ёшдаги болалар учун -12-15 бола;
- Кар болалар учун – 8 бола;
- Яхши эшитмайдиган болалар учун – 10-12 бола;
- Кўзи ожиз болалар учун – 6 бола;
- Яхши кўрмайдиган болалар, амблиопияли, ғилай болалар учун – 6-10 бола;
- Таянч-ҳаракатланиш аъзоси бузилган болалар учун – 6-10 бола;
- Интелекти бузилган (ақли норосо) 3 ёшгача болалар учун – 6 бола;
- Уч ёшдан ката ёшдаги ақли заиф болалар учун – 10 бола;
- Сил интоксикацияси мавжуд бўлган болалар учун – 15-20 бола;
- Мураккаб нуқсонли (икки ва ундан ортиқ нуқсонли) болалар учун – 8-10 бола;
- Ривожланишида бошқача нуқсонлари (эндокрин касалликлар) мавжуд бўлган болалар учун – 15-20 бола.

Гуруҳларни бошқа ёшдаги гуруҳдан ўтган болалар билан тўлдириш ўқув йили охирида (август ойида), янги қабул қилинаётганлар билан тўлдириш эса ўринлар бўшашига қараб амалга оширилади.

Мактабгача таълим муассасаси ўқув йили ҳар йили 2 сентябрдан бошланади, кейинги йилнинг 1 июнида тугалланади ва янги ўқув йили бошлангунга қадар соғломлаштириш даври бошланади.

Мактабгача таълим муассасаси халқ таълимини бошқариш органлари ёки қарамоғида ушбу мактабгача таълим муассасаси бўлган корхона, муассаса, ташкилот томонидан комплектланади. Маҳаллий бошқариш органлари қарори билан комплектлашнинг бошқа тартиби қабул қилиниши мумкин.

Болаларни мактабгача таълим муассасаларига ва махсус аҳамиятга молик махсус гуруҳларга йўллаш республика, вилоят, шаҳар, туман медицина-педагогика комиссиялари, санатория типидagi мактабгача таълим муассасаларига эса ҳудудий даволаш-профилактика муассаса.

Болаларни давлат мактабгача таълим муассасасидан чиқариш халқ таълими кенгаши томонидан қуйидаги ҳолатларда: боланинг мазкур мактабгача таълим муассасасида қолишиги тўсқинлик қилувчи медицина хулосаси асосида; бола мактабгача таълим муассасасига сабабсиз бир ойдан кўпроқ вақт мобайнида қолмаса, унга хизмат кўрсатиш учун ҳақ тўлашнинг белгиланган муддатидан икки ҳафта ўтиб кетса; ота-оналар ёки улар ўрнини босувчи шахслар хоҳишига қараб амалга оширилади. Ота-оналар боланинг чиқарилиши ҳақида 7 кун олдин хабардор қилинадилар.

Ота-онанинг иш жойи ўзгариши муносабати билан болани мактабгача таълим муассасасидан чиқариш, агар бу шартномада кўрсатилмаган бўлса, қатъий ман этилади.

Тарбиячилар ва ота-оналарнинг бу нормаларига асосланган муносабатлари амалдаги қонунчилик ва бола мактабгача таълим муассасасига қабул қилинаётганда томонларнинг ўзаро келишувига биноан тузилади, шартнома билан бошқарилади. Шартнома бўйича мажбуриятларнинг бажарилмаслиги юзасидан халқ таълими кенгашига ёки судга шикоят билан мурожаат қилиш мумкин.

3.2. Турли типдаги мактабгача таълим муассасасининг ташкилий тизимини белгилаб берувчи Давлат инструкторив ҳужжатлари.

Мактабгача таълим муассасаси муассис томонидан ташкил этилади ва қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда рўйхатда ўтказилади¹. Қуйидагилар:

- давлат бошқаруви органлари;
- маҳаллий давлат ҳокимияти органлари;
- давлат қорхоналари;
- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа давлат ташкилотлари давлат мактабгача таълим муассасасининг муассислари бўлиши мумкин.

Мактабгача таълим муассасалари ўз ишининг ўзига хослигига мувофиқ қуйидаги типларга бўлинади:

- умумий типдаги мактабгача таълим муассасалари;
- ихтисолаштирилган (жисмоний ва психик ривожланишида ҳар хил нуқсонлар мавжуд бўлган болалар учун);
- санаторий типидagi (заиф, турли юқумли касалликларни бошдан кечирган, сурункали асосратларга эга бўлган болалар учун);

Мактабгача таълим муассасаси ўз уставига, банк муассасаларида ҳисоб рақамига, Ўзбекистон Республикаси Давлат герби тасвири туширилган ва ўз номи кўрсатилган муҳрга, юридик манзили кўрсатилган штампга эга бўлади.

Мактабгача таълим муассасасини аккредитация қилишавлат ваколатли органи томонидан аттестация асосида амалга оширилади.

Мактабгача таълим муассасаси белгиланган давлат нормативларига ва мактабгача таълим муассасасига қўйиладиган талабларга мувофиқ болаларни тарбиялашни, ўқитишни, уларга қараб тури шва уларни парварлиш қилишни ҳамда соғломлаштиришни таъминлайди.

Мактабгача таълим муассасаларида таълим мазмуни Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан тасдиқланган ёки тавсия қилинган дастурлар билан белгиланади. Мактабгача таълим муассасаси ўз (муаллифлик) дастуридан фойдаланишга ҳақлидир. Бундай дастурларни тасдиқлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан белгиланади.

Мактабгача таълим муассасасининг иш режим ива у ерда қанча вақт бўлиши Мактабгача таълим муассасаси устави ва муассиснинг қарори билан белгиланади. Мактабгача таълим

¹ Ўзбекистон Республикаси давлат «Мактабгача таълим муассасаси тўғрисида»ги Низом. –Т., 2007. 26 бет.

муассасаси (гуруҳ)нинг кундузги ва кечки вақтларда ҳамда кечаю-кундуз фаолият кўрсатишига йўл қўйилади.

Мактабгача таълим муассасасида болаларни ўқитиш ва тарбиялаш давлат тилида ва «Давлат тили ҳақида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ бошқа тилларда олиб борилади.

Мактабгача таълим муассасасида овқатланишни ташкил этиш Мактабгача таълим муассасасига юкланади ҳамда Ўзбекистон Республикасида тасдиқланган санитария қоидалари ва нормаларига мувофиқ амалга оширилади.

Болаларга тиббий хизмат кўрсатиш ҳам штатдаги тиббиёт ходимлари ҳам Мактабгача таълим муассасаларига бириктирилган соғлиқни сақлаш органларининг тиббиёт ходимлари томонидан таъминланади, улар Мактабгача таълим муассасаси ходимлари билан биргаликда болаларнинг ҳаёти, соғлиғи ва жисмоний ривожланиши, даволаш-профилактика тадбирлари ўтказилиши, санитария-гигиена нормаларига, овқатланиш режим ва сифатига риоя қилиниши учун жавоб берадилар.

Тиббиёт ходимлари фаолиятини назорат қилиш маҳаллий соғлиқни сақлаш органларига юкланади. Мактабгача таълим муассасаси тиббиёт ходимида хона беради ва унинг Иш лаши учун тегишли шарт-шароитлар яратади.

Мактабгача таълим муассасасининг штатдаги ходимлари соғлиқни сақлаш органларида бепул тиббий кўрикдан ўтадилар, бунинг учун сарфланадиган харажатлар давлат томонидан ажратилган маблағлар доирасида белгиланади.

Мактабгача таълим муассасаларида болаларнинг ҳаёти ва соғлиғини муҳофаза қилишни ташкил этиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан Соғлиқни сақлаш вазирлиги билан биргаликда белгиланади.

Мактабгача таълим муассасаси уставида қайд этилган ўз мақсадларини ва вазифаларини бажариш учун ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар билан тузилган шартномалар асосида оиланинг эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда асосий таълим дастурларидан ташқари қўшимча пули таълим хизматлари кўрсатишга ҳақлидирлар. Пулли таълим хизматлари муассис томонидан молиялаштириладиган асосий таълим фаолиятини унинг доирасида кўрсатилиши мумкин эмас.

Мактабгача таълим муассасасининг таълим-тарбиявий ишлар соҳасидаги ҳуқуқ ва бурчлари.

Мактабгача таълим муассасасида болалар, ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар ва педагог ходимлар таълим жараёнининг қатнашчилари ҳисобланади.

Мактабгача таълим муассасасида васийлик кенгашлари ташкил этилади, уларни сайлаш тартиби ва уларнинг ваколатлари мактабгача таълим муассасасининг уставларида белгиланади. Васийлик кенгашларининг фаолияти белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан тасдиқланадиган кенгаши тўғрисидаги намунавий низом асосида амалга оширилади.

Болаларни қабул қилишда мактабгача таълим муассасаси ота-оналари ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларни муассасанинг устави ва унинг фаолиятини тартибга солинадиган бошқа ҳужжатлар билан таништирилиши шарт.

Мактабгача таълим муассасаси билан ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар ўртасидаги ўзаро муносабатлар шартнома билан тартибга солинади. Шартнома ўқитиш, тарбиялаш, қараб туриш ва парвариш қилиш жараёнида пайдо бўладиган томонларнинг ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва жавобгарлигини ўз ичига олади.

Ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар:

- Ўз болалар учун ўқитиш ва тарбиялашнинг шакллари, мактабгача таълим муассасалари типини ва таълим бериш тилини танлаш;

- Мактабгача таълим муассасаси маъмуриятидан мактабгача таълим муассасасининг уставига мувофиқ бўлган зарур шарт-шароитлар таъминланишини талаб қилиш;

- Боланинг шахсига нисбатан ҳурмат билан муносабатда бўлишни талаб

қилиш;

- Болаларнинг болалар мактабгача таълим муассасасидаги ҳаёт кечиришини ташкил этишда фаол иштирок этиш;

- Режим доирасида улар учун қулай бўлган исталган вақтда болаларни мактабгача таълим муассасасига олиб келиш ва ундан олиб кетиш ҳуқуқига эга;

- Ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар қонун ҳужжатларига ва шартномага мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлишлари мумкин.

Ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар қуйидагиларга мажбур:

- Болаларнинг жисмоний ва психик соғлиғи учун ғамхўрлик қилиш;

- Боланинг кадр-қимматига ҳурмат билан муносабатда бўлиш, унда меҳнатсеварлик, эзгулик, меҳр-шавқат фазилатларини, ўзидан ката ёшдагиларга ҳурмат билан муносабатда бўлиш туйғуларини тарбиялаш;

- Белгиланган нормативларга мувофиқ болалар боғчасида боланинг таъминотига тўловни ўз вақтида тўлаш;

- Болаларни оилада тарбиялаш учун зарур шартшароитларни таъминлаш;

- Болаларнинг тўлақонли овқатланишини, уларда шахсий гигиена қўникмаларини шакллантирилишини қатъий кузатиб бориш, болани мактабгача таълим муассасасига озода кийинган ҳолда олиб келиш.

- Ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар қонун ҳужжатларига ва шартномага мувофиқ бошқа мажбуриятлар ҳам олишлари мумкин.

Мактабгача таълим муассасаси тарбияланувчиси ва ходимлари ўртасидаги муносабатлар ўзаро ҳамкорлик, боланинг шахсини ҳурмат қилиш ва унга шахсий хусусиятларига мувофиқ ривожланиши учун эркинлик бериш асосида олиб борилади.

Мактабгача таълим муассасаси жамоасини бутлаштартиби намунавий штат жадвалига мувофиқ белгиланади.

Тегишли педагогик маълумотига, касбий тайёргарликка ва юксак ахлоқий сифатларга эга бўлган шахслар педагогик фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқига эга.

Суд ҳукми ёки тиббий ҳулосага мувофиқ педагогик фаолият билан шуғулланиши тақиқланган шахсларни ушбу фаолият билан шуғулланишига йўл қўйилмайди.

3.3. Мактабгача таълим муассасаси биноларини лойиҳалаштириш.

Мактабгача таълим муассасаси махсус лойиҳа бўйича қурилган ёки мослашган СНИП нормаларига, ёнғин хавфсизлиги қоидаларига жавоб берадиган ва об-ҳаво шароитини, экологик вазиятини, таркиб топган миллий анъаналарни ҳисобга оладиган бинода ташкил этилади.

Мактабгача таълим муассасасининг сиғими, одатда 320 ўринли бўлиши керак. Умумий йўналишдаги мактабгача таълим муассасалари учун 140-160 ўринни, махсус аҳамиятга молик мактабгача таълим муассасалари учун 90-120 ўринли мувофиқ деб ҳисоблаш зарур.

Мактабгача таълим муассасаси амалдаги нормативларга мувофиқ юмшоқ ва қаттиқ спорт жиҳозлари, медицина аппарати, таълимнинг техник воситалари, ўқув-қўргазмали қўлланмалар ҳамда ўйинчоқлар билан таъминланади мактабгача таълим муассасасини жиҳозлаш рўйхатига миллий анжомлар ҳам киради.

Мактабгача таълим муассасаси иш тартиби ижроия комитет халқ таълими бошқармаси ёки қарамоғида мактабгача таълим муассасаси бўлган корхона, муассаса, ташкилот тавсиясига мувофиқ халқ таълими кенгаши, мактабгача таълим муассасаси кенгаши билан келишилган ҳолда халқ депутатлари маҳаллий Советлари қарори билан белгиланади.

Мактабгача таълим муассасалари ёки унинг айрим гуруҳлари ҳафтасига 5, 6 ва 7 кун кундузги ва болалар сутка мобайнида бўладиган, бир ёки икки кунлик дам олиш кунлари билан, шунингдек, ходимларга сирғалувчи график бўйича дам олиш куни бериладиган режимда ишлашлари мумкин.

Ихтисослаштирилган мактабгача таълим муассасасида куни узайтирилган кун, шунингдек, шанба, якшанба ва байрам кунлари режимида эрталаб ва кечки вақтда ишловчи навбатчи гуруҳлар очилиши мумкин.

Махсус аҳамиятга молик мактабгача таълим муассасасининг фаолият режими зарур тўғрилаш-тарбиявий ишлар олиб боришни ҳисобга олган ҳолда белгиланади.

Ўзбекистонда ижтимоий мактабгача таълим муассасаларини ҳал этиш мактабгача таълим муассасаларининг ҳар хил турларини ташкил этилган ҳам алоқадордир. Улар тилга кўра (ўзбек, қозоқ, рус, татар, корейс ва шу қабилар) фарқланиши ва бу боғчаларда таълим-тарбиянинг миллий анъаналарга асосланиб кўрилиши лозим.

Болалар боғчалари боланинг боғчада бўлишига қараб бир неча соатни, бир неча кунни;

Тарбия вазифаларига кўра эса ижодий, ёрдамчи, умумий, социал мослаштирилган бўлади.

Маблағ билан таъминланишига қараб: давлат, идора, хусусий ва ҳоказо.

Ижтимоий мактабгача таълим муассасалари қишлоқлари боғчасида 40-100, шаҳар боғчасида 140-170 ўриндан ошмаслиги кўзда тутилади.

Мактабгача таълим муассасаси, шу жумладан, унинг айрим гуруҳлари ишининг давомийлиги, бошланиши ва тугаши ота-оналарнинг эҳтиёжини ҳисобга олган ҳолда белгиланади. Аммо у эрталабки 6.30 дан барвақт бўлмаслиги керак.

Мактабгача таълим муассасасида ота-оналар аризаси бўйича халқ депутатлари совети қарори билан, шу жумладан, шартнома ва хўжалик ҳисоби асосида иш 6 соатдан кам давом этилган қисқа муддатли гуруҳлар; ота-оналар болаларини 1-2 соатга қолдирадиган гуруҳлар; сайр гуруҳлари; жисмоний тарбия-соғломлаштириш гуруҳлари; мусиқа-эстетик ва бадиий тарбиялаш, ақлий ва жисмоний ривожланишдан орқада қолган болалар учун хўжалик ҳисоби асосида ишлайдиган гуруҳлар очилиши мумкин. Бунда мазкур мактабгача таълим муассасасига мунтазам қатнайдиган болаларнинг манфаатлари камситилмаслиги лозим. Мактабгача таълим муассасасининг таълим тили Ўзбекистон республикасининг давлат тили ҳақидаги қонунга мувофиқ белгиланади.

Ота-оналар ўз болаларини мактабгача таълим муассасаси тарбиячиларини илгаридан огоҳлантирилган ҳолда ўзлари учун қулай пайтда олиб келишлари ва олиб кетишлари мумкин. Шу билан бирга, ота-оналар мактабгача таълим муассасасида болалар ҳаётининг физиологик асосланган кун тартибига риоя қилишлари ва ўқув-тарбия жараёнини бузмасликлари лозим.

Мактабгача таълим муассасасида болаларни овқатлантириш унинг иш куни довомийлигини ҳисобга олган ҳолда ва белгаланган пул ҳамда табиий нормаларга мувофиқ ташкил қилинади. Болалар 6 ва ундан кам соат мобайнида бўладиган гуруҳларда овқатланишни ташкил қилиш, унинг шакли ва неча марталиги ота-оналар билан келишувга биноан белгиланади. Бу гуруҳларда овқатлантириш учун пул нормалари халқ депутатлари кенгашлари ва қармоғида ушбу мактабгача таълим муассасаси бўлган корхона, муассаса, ташкилот, хўжалик ҳисоби асосида ташкил қилинган гуруҳларда ота-оналар томонидан белгиланади.

Мактабгача таълим муассасаси:

- ўз Уставида назарда тутилган функцияларнинг бажарилмаганлиги;
- таълим дастурининг тўлиқ ҳажмда бажарилмаганлиги, амалга оширилаётган таълим дастурларининг сифати;
- таълим жараёнини ташкил этишнинг қўлланилаётган шакллари, методлари ва воситаларининг болаларнинг ёш, рухий-физиологик хусусиятларига, қобилятига, лаёқатига, қизиқишларига ва эҳтиёжларига номувофиқлиги;
- муассасада тарбияланаётган болаларнинг таълим жараёни вақтида ҳаёти ва соғлиғи учун қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда жавоб беради.

3.4. Нодавлат мактабгача таълим муассасасини ташкил этиш

Нодавлат мактабгача таълим муассасаси ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси

Конституцияси ва қонунларига, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қарорлари ва бошқа ҳужжатларига, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишларига, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва фармойишларига, бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга, шунингдек «Ўзбекистон Республикасида нодавлат мактабгача таълим муассасаси тўғрисида»ги Низомга амал қилади.

Нодавлат мактабгача таълим муассасасининг устави Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 5 январдаги 5-сон қарори билан тасдиқланган Таълим муассасаси уставини ишлаб чиқиш тартибига мувофиқ ишлаб чиқилади, унинг муассаси томонидан тасдиқланади ва тегишли давлат органларида рўйхатдан ўтказилади.

Нодавлат мактабгача таълим муассасаси таълим-тарбия ва соғломлаштириш муассасаси ҳисобланади, қуйидагилар унинг асосий вазифалари ҳисобланади:

- болаларнинг ҳаётини муҳофаза қилиш ва соғлиғини мустаҳкамлаш;
- боланинг шахси асосларини шакллантириш, унинг билимга кизиқишларини ривожлантириш;
- боланинг интеллектуал, шахсий ва жисмоний ривожланишини таъминлаш;
- боланинг ривожланишидаги нуқсонларни зарур тарзда тузатиш;
- боланинг миллий маданият ва умуминсоний қадриятлар билан таништириш;
- болаларни мактабда ўқишга тайёрлаш.

Нодавлат мактабгача таълим муассасаси муассаса сифатидаги ташкилий-ҳуқуқий шаклда ташкил этилади ва қонун ҳужжатларига мувофиқ фаолият кўрсатади. Юридик ва жисмоний шахслар, шу жумладан нодавлат мулкчилик шаклидаги юридик ва жисмоний шахслар нодавлат мактабгача таълим муассасасининг муассислари бўлишлари мумкин.

Нодавлат мактабгача таълим муассасаси юридик шахс мақомига эга бўлади, мустақил молия-хўжалик фаолиятини амалга оширади, думалок муҳрга, бурчакли штампга ва ўз логотипи ёзилган бланкага эга бўлади.

Нодавлат мактабгача таълим муассасаси қонун ҳужжатларига мувофиқ белгиланган тартибда лицензия олган вақтдан бошлаб таълим фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлади.

Нодавлат мактабгача таълим муассасасини аккредитация қилиш ваколати давлат органи томонидан, аттестация асосида амалга оширилади.

Нодавлат мактабгача таълим муассасасида таълим ва тарбия дунёвий хусусиятга эга бўлади.

Нодавлат мактабгача таълим муассасасида таълим мазмуни Ўзбекистон республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан тавсия қилинган дастурлар билан белгиланади. Муассаса ўз (муаллифлик) дастуридан фойдаланишга ҳақлидир. Ушбу дастурларни тасдиқлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан белгиланади.

Нодавлат мактабгача таълим муассасасининг иш режим ива болаларнинг у ерда қанча вақт бўлиши муассаса уставида ҳамда муассаса раҳбари (ёхуд муассис) била нота-оналар ёки уларнинг ўҳубуф босувчи шахслар ўртасида тузилган шартномада белгиланади.

Нодавлат мактабгача таълим муассасасида болаларни ўқитиш ва тарбиялаш давлат тилида ва «Давлат тили ҳақида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ бошқа тилларда олиб борилади.

Нодавлат мактабгача таълим муассасаси тарбияланувчиларига тиббий ёрдам кўрсатиш штатдаги ёки соғлиқни сақлаш органларининг шартнома асосида махсус бириктирилган тиббиёт ходимлари томонидан амалга оширилади.

Тиббиёт ходимлари нодавлат мактабгача таълим муассасаси ходимлари билан ,bhufkbrlf болаларнинг ҳаёти, соғлиғи ва жисмоний ривожланиши, даволаш-профлактика тадбирлари ўтказилиши, санитария-гигиена нормаларига, овқатланиш режим ива

сифатига риоя қилиниши учун жавоб берадилар. Нодавлат мактабгача таълим муассасаси ходимларини тиббий крхбрлфү ўтказиш шартнома асосида амалга оширилади.

Нодавлат мактабгача таълим муассасасида болаларнинг овқатланиши Ўзбекистон республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан тасдиқланган тиббиёт, санитария-гигиена нормалари ва талаблари асосида амалга оширилади.

Нодавлат мактабгача таълим муассасаси таълимнинг узлуксизлигини таъминлаш мақсадида шартнома асосида ўз фаолиятини умумий ўрта таълим муассасалари билан биргаликда амалга ошириши мумкин.

Нодавлат мактабгача таълим муассасасига болалар 2 ёшдан бошлаб 6-7 ёшгача тегишли тиббий хулоса ҳисобга олинган ҳолда қабул қилинади.

Нодавлат мактабгача таълим муассасасига болаларни қабул қилиш ва уларнинг чиқиш кетиши тартиби нодавлат мактабгача таълим муассасасининг устави билан белгиланади.

Нодавлат муассаса гуруҳларидаги болалар сони давлат мактабгача таълим муассасалари учун белгиланган сондан ортиқ бўлмаслиги керак.

Махсус педагогик маълумотли шахслар нодавлат мактабгача таълим муассасасида педагогик фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқига эгадир. Суд томонидан ёки тиббий хулосага мувофиқ бундай фаолият билан шуғулланиши таъқиқланган шахслар педагогик фаолиятга қўйилмайдилар.

Нодавлат мактабгача таълим муассасаси раҳбари белгиланган тартибда педагог кадрлар малакасини оширишни ва уларни қайта тайёрлашни таъминлайди, уларнинг шаъни ва кадр-қимматини ҳимоя қилади, илғор педагогик ва ахборот технологиялари, муаллифлик дастурлари, методик қўлланмалар ва дидактик материаллар жорий этилиши учун шарт-шароитлар яратади.

Нодавлат мактабгача таълим муассасасининг педагоглари ва бошқа ходимлар билан меҳнат шартномалари тузиш ва уларни бекор қилиш қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади.

Нодавлат мактабгача таълим муассасасида болалар, ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар ва педагог одимлар таълим жараёнининг қатнашчилари ҳисобланади.

Нодавлат мактабгача таълим муассасасида васийлик кенгашлари ташкил этилади, уларни сайлаш тартиби ва уларнинг ваколатлари мактабгача таълим муассасаларининг уставларида белгиланади.

Болаларни қабул қилишда нодавлат мактабгача таълим муассасаси ота-оналарни ёки уларни ўрнини босувчи шахсларни муассасанинг устави ва унинг фаолиятини тартибга соладиган бошқа ҳужжатлар билан таништириши шарт.

Нодавлат мактабгача таълим муассасаси билан ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар ўртасидаги ўзаро муносабатлар нодавлат мактабгача таълим муассасасининг устави ва шартнома билан тартибга солинади. Шартнома ўқитиш, тарбиялаш, қараб туриш ва парварлик қилиш жараёнида пайдо бўладиган томонларнинг ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва жавобгарлигини ўз ичига олади.

Ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар:

- ўз болалари учун ўқитиш ва тарбиялашнинг шакллари, болалар мактабгача таълим муассасалари типини ва таълим бериш тилини танлаш;
- болалар мактабгача таълим муассасаси маъмуриятидан мактабгача таълим муассасасининг уставига мувофиқ бўлган зарур шарт-шароитлар яратилишини талаб қилиш;
- боланинг шахсига нисбатан ҳурмат билан муносабатда бўлишни талаб қилиш;
- болаларнинг болалар мактабгача таълим муассасасида ҳаёт кечиришини ташкил этишда фаол иштирок этиш;
- режим доирасида улар учун қулай бўлган исталган вақтда болаларни мактабгача таълим муассасасига олиб келиш ва ундан олиб кетиш ҳуқуқига эга.
- ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар қонун ҳужжатларига ва

- шартномага мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлишлари мумкин.
- Ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар қуйидагиларга мажбур:
- болаларнинг жисмоний ва психик жиҳатдан соғлом бўлиши тўғрисида ғамхўрлик қилиши;
 - боланинг кадр-қимматиغا ҳурмат билан муносабатда бўлиш, унда меҳнатсеварлик, эзгулик, меҳр-шавқат фазилатларини, ўзидан ката ёшдагиларга ҳурмат билан муносабатда бўлиш туйғуларини тарбиялаш;
 - белгиланган нормативларга мувофиқ мактабгача таълим муассасасида боланинг таъминотиغا тўловни ўз вақтида тўлаш;
 - болаларни оилада тарбиялаш учун зарур шарт-шароитларни таъминлаш;
 - болаларнинг тўлақонли овқатланиши, уларда шахсий гигиена қўнималарини шакллантирилишини қатъий кузатиб бориш, болани мактабгача таълим муассасасига озода кийинга холда олиб келиш;
 - ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар қонун ҳужжатларига ва шартномага мувофиқ бошқа мажбуриятлар ҳам олиши мумкин.

Мактабгача таълим муассасаси тарбияланувчиси ва ходими ўртасидаги муносабатлар ўзаро ҳамкорлик, боланинг шахсини ҳурмат қилиш ва унга шахсий хусусиятларига мувофиқ ривожланиши учун эркинлик бериш асосида олиб борилади.

Мактабгача таълим муассасасида ўқув йили ҳар йили 2 сентябрдан бошланади, кейинги йилнинг 1 июнида тугалланади ва янги ўқув йили бошлангунга қадар соғломлаштириш даври бошланади².

Таянч тушунчалар:

Комплектлаш – мактабгача таълим муассасасини болалар билан тўлдириш, муассасалар.

Ихтисослаштирилган МТМ – ақлий ва жисмоний ривожланишда нуқсонлари бўлган болалар учун ташкил этилади.

Муассаса филиали – муассаса бўлинмаси.

Этика нормалари – ахлоқ-одоб меъёрлари.

Уфқ томон – қуёш тоқиси.

Режим – кун тартиби.

Мавзу юзасидан фойдаланилган адабиётлар:

1. И.А.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008.
2. И.А.Каримов. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. –Т.: Ўзбекистон, 2000.
3. «Баркамол авлод йили» Давлат дастури. –Т.: Ўзбекистон, 2010.
4. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 1998.
5. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Т.: Шарқ, 1997.
6. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Т.: Шарқ, 1997.
7. А.Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. –Т.: Ўқитувчи, 1992.
8. О.Ҳасанбоева. Педагогика тарихидан хрестоматия. –Т.: Ўқитувчи, 1993.
9. П.Юсупова. Мактабгача педагогика. –Т.: Ўқитувчи, 1993.
10. Учинчи минг йилликнинг боласи. Таянч дастур. –Т.: Маърифат-Мададкор, 1999.
11. Болангиз мактабга тайёрми? –Т.: Маърифат-Мададкор, 1999.

Назорат учун саволлар:

² «Ўзбекистон Республикасида нодавлат мактабгача таълим муассасаси тўғрисида»ги Низом. –Т., 2008. 35-38 бетлар.

1. Мактабгача таълим муассасалари қандай мақсадларда ташкил этилади?
2. Биноларни лойиҳалаштиришда нималарга аҳамият берилади?
3. Давлат инструктор хужжатларга қайси хужжатлар киради?
4. Ота-оналар қўмитасининг асосий вазифалари нимадан иборат?
5. Мактабгача таълим ва таълим дастури мазмунини ёритиб беринг.

Мавзу юзасидан тест топшириқлари:

1. Ўзбекистон Республикасида таълим турларини аниқланг.
 - а) Мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, ўрта-махсус таълим, олий таълим, олий ўқув юртидан кейинги таълим, кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш
 - б) Мактабгача таълим, бошланғич, касб-хунар, лицей, олий таълим, малака ошириш
 - в) Мактаб, боғча, коллеж, олий таълим
 - г) Мактабгача таълим, мактаб коллеж, олий таълим
2. Таълим жараёнининг қатнашчилари ва уларнинг ҳуқуқ ва бурчлари қайси қонун хужжатда белгиланган?
 - а) Таълим тўғрисидаги Қонунда
 - б) Мактабгача таълим муассасалари тўғрисидаги Низомда
 - в) Мактабгача таълим Концепциясида
 - г) Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастурида
3. Мактабгача таълимнинг турлари ва йўналишларини аниқланг.
 - а) Болалар боғчаси, мактабгача таълим муассасалари, мактабгача таълим муассасалари мактаб, нодавлат болалар мажмуаси, умумий йўналишдаги мактабгача таълим муассасалари
 - б) Мактаб-боғча мажмуаси, санатория болалар боғчалари, логопедик болалар муассасалари
 - в) Аралаш турдаги болалар муассасалари, ҳодадон болалар муассасалари
 - г) Тил ўргатиш, руҳий ва жисмоний ривожланишдан камчилиги бор бўлган болалар учун болалар муассасалари
4. Қисқа муддатли гуруҳларнинг турлари қайси бандда тўғри ёритилган?
 - а) “Аралаш гуруҳлар”, “Келажак ўқувчи”, “Муаммоли бола”
 - б) “Келажак ўқувчи”, “Интеграллашган гуруҳ”, “Муаммоли бола”
 - в) “Интеграллашган бола”, “Жадаллаштирилган гуруҳ”, “Аралаш гуруҳ”
 - г) “Намунавий гуруҳ”, “Аралаш гуруҳ”, “Интеграллашган гуруҳ”,
5. Нодавлат мактабгача таълим муассасасини муассислари кимлар ҳисобланади?
 - а) Юридик ва жисмоний шахслар;
 - б) Корхона ва фермерчилик, давлат хўжаликлари;
 - в) Мустақил фаолият кўрсатувчи хўжалик ташкилотлари;
 - г) Аккредитация қилиш ваколатли органлар;

КОРРЕКЦИОН (МАХСУС) ПЕДАГОГИКА АСОСЛАРИ

Коррекцион педагогиканинг предмети, вазифалари ва моҳияти. Ривожланишида турли нуқсон (камчилик)лар бўлган ўқувчиларни коррекцион ўқитиш ва тарбиялаш билан коррекцион педагогика (дефектология) шуғулланади. Коррекцион (махсус) педагогика (дефектология) - юнонча defectus – нуқсон, камчилик, logos – фан, таълимот) – ривожланишда жисмоний ёки психик камчиликка эга, махсус, индивидуал тарбиялаш ва ўқитиш методларига асосланган, саломатлик имкониятлари чекланган боланинг индивидуаллиги ҳамда шахсини ривожлантириш жараёнини бошқариш моҳияти, қонуниятларини ўрганувчи фан саналади.

Илмий тушунча сифатида коррекцион педагогика замонавий педагогика фанида расман эътироф этилганига у қадар кўп вақт бўлмади. Узоқ вақт давомида педагогикада «дефектология» тушунчаси қўлланиб келинган.

Коррекцион педагогика (дефектология) таркибига қуйидаги соҳалари киради:

Педагогик луғатда «коррекция» тушунчаси (юнонча «correctio» - тузатиш) педагогик услуб ва тадбирлардан иборат махсус тизими ёрдамида аномал болаларнинг психик ва жисмоний ривожланиш камчиликларини тузатиш (қисман ёки тўлиқ) сифатида тушунилиши таъкидлаб ўтилади¹.

Ана шу луғатда «коррекцион педагогика»нинг жисмоний ёки психик камчиликка эга, махсус, индивидуал тарбиялаш ва ўқитиш методларига муҳтож бўлган, соғлиғи имкониятлари чекланган боланинг индивидуаллиги ва шахсини ривожлантириш жараёнини бошқариш моҳияти, қонуниятларини ўрганувчи фан эканлиги қайд этилади.

Коррекцион педагогиканинг асосий мақсади – белгиланган (нормал) ва (мавжуд камчилик) фаолият ўртасидаги номувофиқликни йўқотиш ёки камайитиришдан иборат.

Коррекцион-педагогик фаолият яхлит таълим жараёнини қамраб олувчи ҳамда мураккаб психофизиологик ва ижтимоий-педагогик чора-тадбирларнинг амалга оширилишини назарда тутувчи педагогик тизим.

Диагностика коррекцион, коррекцион-ривожлантирувчи, коррекцион-профилактик фаолиятлар билан бир қаторда тарбиявий ва коррекцион-ўқитиш, психокоррекцион фаолиятни ҳам амалга оширилишини таъминлайди. Коррекцион-педагогик фаолият махсус таълим дастурига мувофиқ мутахассислар ёрдамида аномал ўқувчиларни ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантиришга йўналтирилган яхлит жараён.

¹ Ўзбекистон Республикаси А.А. Ёшларнинг тарбиясида дефектологиянинг ўрни ва аҳамияти. Ўзбекистон Республикаси, 1999.

Коррекцион педагогиканинг асосий вазифалари. Турли категорияли аномал болаларни ривожлантириш, ўқитиш ва тарбиялашнинг умумий қонуниятлари мавжуд. Коррекцион педагогиканинг асосини аномал болаларни ҳар томонлама, физиологик ва психологик ўрганиш ташкил этиб, унинг вазифалари сирасига қуйидагилар киради:

- 1) ривожланишида турли камчиликлар бўлган боланинг нуқсонларини тузатиш ва коррекцион-компенсаторли имкониятларини аниқлаш;
- 2) дифференциацияли ўқитиш ва тарбиялашни амалга ошириш мақсадида аномал болаларнинг муаммоларини ҳал этиш;
- 3) аномал болаларни аниқлаш ва ҳисобга олиш;
- 4) ривожланиш аномалиясини эрта диагностика қилиш методларини илмий жиҳатдан ишлаб чиқиш;
- 5) болаларда ривожланиш нуқсонларини тузатиш, йўқотиш ёки камайтириш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш;
- 6) аномал болаликнинг олдини олиш бўйича профилактик чора-тадбирлар тизимини ишлаб чиқиш;
- 7) аномал болани ривожлантириш ва уни ижтимоийлаштириш жараёнининг самарадорлигини ошириш.

Коррекцион педагогиканинг категориялари. Коррекцион педагогика қуйидаги педагогик категорияларга эга:

1. Аномал болаларни ўқитиш ва ривожлантириш уларни ижтимоий ҳаёт ва меҳнатга тайёрлаш, уларда билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришга йўналтирилган мақсадли жараёндир. Аномал болалар учун таълим тизими ва методларини танлашда боланинг ёши ва нуқсоннинг келиб чиқиши вақти ҳисобга олинади. Эшитиш ёки кўриш қобилиятини йўқотиш вақти алоҳида аҳамиятга эга.

Аномал боланинг ривожланиши нормал боладан кўра кўпроқ даражада ўқитишга боғлиқ. Шунинг учун аномал болалар ўқитилмаса ёки ўқитиш кеч бошланса унинг ривожланишига жиддий зарар етказилади, психик функцияларнинг шаклланиши ортда қолади, нормал тенгдошларидан ортда қолиши даражаси ошади, нуқсонлар ўта жиддий бўлса ақлий ривожланиши имкониятлари юзага чиқмай қолиши мумкин.

Махсус дидактиканинг марказий муаммоси меҳнат таълими ва тарбиясини ташкил этиш масаласи ҳисобланади. Махсус мактабларда уни ташкил этиш алоҳида аҳамиятга эга. Бинобарин, ушбу жараёнда ўқувчилар ижтимоий ҳаёт, шунингдек, имконият даражасида касбий фаолиятга тайёрлаш бузилган функцияларини тиклаш, шунингдек, ақлий ва жисмоний ривожланиш нуқсонларининг даражасини пасайтиришга ёрдам беради.

2. Аномал болаларни тарбиялаш - коррекцион педагогиканинг асосий тушунчаси бўлиб, унинг мақсад ва вазифаси нуқсоннинг даражаси ва тузилишига мос келадиган метод ҳамда воситалар ёрдамида аномал болаларни фаол ижтимоий ҳаёт ва меҳнатга тайёрлаш, уларда фуқаролик сифатларини шакллантиришдан иборат. Аномал болаларни тарбиялаш оила ва таълим муассасаси ўртасидаги яқин алоқа, бир-бирларини қўллаб-қувватлаш, бир-бирига ёрдам кўрсатиш, талабчанлик ҳамда оқилона меҳрибонлик асосида амалга оширилади.

Тарбиявий ишлар аномал болаларнинг индивидуал ва ёш хусусиятларини инобатга олиш асосида уларда мустақиллик, ўзига хизмат кўрсатиш, меҳнат кўникмалари, хулқ маданияти, шунингдек, ижтимоий муҳитда яшаш ва ишлаш кўникмаларини шакллантиришга йўналтирилади. Аномал болани тарбиялаш атрофдагиларнинг унинг психик ёки жисмоний камчиликларига эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлишни талаб этади. Бундай болаларда оптимизм ва ишончни тарбиялаш, қобилиятини шакллантириш ёки унинг ўрнини босувчи имкониятни ривожлантириш, ижобий сифатларини тарбиялаш

ҳамда ҳаракатлари ва хулқини танқидий баҳолаш қобилиятини ривожлантириш жуда муҳим.

3. Коррекция (юнонча тузатиш) боланинг психик ва жисмоний ривожланишидаги нуқсонларни тузатиш, йўқотиш ва пасайтиришни назарда тутди.

4. Коррекцион-тарбиявий ишлар категория сифатида шахснинг аномал ривожланиши хусусиятларига кўра умумий педагогик таъсир кўрсатиш чора-тадбирлари тизимидан иборат. Коррекцион-тарбиявий масалаларида синф ва синфдан ташқари ишларнинг барча тур ва шаклларида фойдаланилади. Коррекцион –тарбиявий ишлар аномал болаларни ўқитиш жараёнида амалга оширилади ва меҳнат тарбиясини самарали ташкил этиш учун катта имкониятлар яратади. Меҳнат таълими жараёнида фақат касбий малакалари эмас, балки ўз ишларини режалаштириш кўникмалари, оғзаки кўрсатмаларга амал қилиш малакаси, ишнинг сифатини танқидий баҳолаш ва бошқа малакалари тарбияланади. Камчиликларини тузатиш ёрдамида аномал болаларнинг нормал ривожланган болалар билан алоқалари учун шароитлар яратиш муҳимдир. Бир қатор ҳолларда аномал болалар учун даволаш-коррекцион тадбирлар (даволаш жисмоний машқлари, масала, артикуляр ва нафас олиш гимнастикаси, дори-дармонлар қабул қилиш ва бошқалар) ни ташкил этиш зарур бўлади.

5. Компенсация (юнонча «compensatio» – ўрнини тўлдириш, тенглаштириш) организмнинг бузилган ёки ривожланмаган функцияларининг ўрнини тўлдириш ёки қайта қуришдир. Компенсация жараёни олий нерв фаолиятининг заҳира имкониятларига таянади.

6. Ижтимоий реабилитация (юнонча «rehabilitas» – лаёқати, қобилиятини тиклаш) тиббий-педагогик мазмунида аномал боланинг психофизиологик имкониятлари даражасида ижтимоий муҳитда иштирок этиши учун шароит яратиш, уни ижтимоий ҳаёти ва меҳнатига жалб этишни англатади. Бу коррекцион педагогика назарияси ва амалиётида асосий вазифа ҳисобланади.

Реабилитация нуқсонларини йўқотиш ва юмшатишга йўналтирилган махсус тиббий воситалар ҳамда махсус таълим, тарбия ва касбий тайёрлаш ёрдамида амалга оширилади. Реабилитация жараёнида касаллик оқибатида бузилган функцияларнинг ўрни тўлдирилади. Реабилитация вазифалари аномал болаларнинг турли категориялари учун махсус ўқув муассасалари тизимида ҳал этилиб, унда ўқув жараёнини ташкил этиш хусусиятлари болаларнинг аномал ривожланиши хусусиятларига қараб белгиланади.

7. Ижтимоий адаптация (юнонча «adapto» - мослашиш) – аномал болаларнинг индивидуал ва гуруҳли хулқларини жамоатчилик қоидалари ва қадриятлари тизимида мос келишини таъминлаш. Аномал болалар учун ижтимоий муносабатларни ташкил этиш қийин, содир бўлаётган ўзгаришларга мос равишда жавоб қайтариш қобилияти паст, шу боис мураккаб талабларни бажаришга уларнинг лаёқати етмайди. Ижтимоий адаптация болаларга ижтимоий фойдали меҳнатда фаол иштирок этиш учун имконият яратади.

8. Оилавий тарбия реабилитацияни самарали ташкил этиш омили. Оила ва мактабнинг ҳамкорликдаги ҳаракатлари аномал болани ижтимоий фаолиятга жалб этиш, унинг меҳнат қобилиятларини аниқлаш ва имконият даражасида касб кўникмаларни шакллантиришни таъминлайди.

Аномал ўқувчилар билан олиб бориладиган коррекцион ишларнинг асосий йўналишлари. Психофизиологик ривожланиши ва хулқида нуқсонлар бўлган болаларни ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантириш – мураккаб ижтимоий-педагогик муаммо ҳисобланади. Ривожланишида нуқсонли бўлган болалар билан коррекцион ишлар қуйидаги йўналишларда олиб борилади:

1. Болаларнинг ривожланиши ва хулқидаги нуқсонлар табиати ва моҳиятини аниқлаш, уларнинг юзага келиши сабаблари ва шароитларини ўрганиш.

2. Ривожланиши ва хулқида нуқсонлар бўлган болалар билан коррекцион-педагогик фаолиятнинг ташкил этиш ва ривожланиши тарихини ўрганиш.

3. Болаларнинг ривожланиш ва хулқидаги нуқсонларнинг олдини олишга хизмат қилувчи ижтимоий-педагогик шарт-шароитлар ва психофизиологик ривожланиши этимологияси (сабаб-оқибатли асослари)ни аниқлаш.

4. Ривожланишида камчилик ва хулқида нуқсонлар бўлган болаларга коррекцион-педагогик таъсир кўрсатиш технологияси, шакл, метод ва воситаларини ишлаб чиқиш.

5. Оммавий умумий ўрта таълим манбалари шароитларида ривожланиши ва хулқида нуқсонлар бўлган болаларнинг умумий ва махсус таълими мазмунини таҳлил қилиш.

6. Болаларни реабилитация қилиш ва ҳимоялаш марказлари, махсус муассасаларининг мақсади, вазифа ва асосий йўналишларини аниқлаш.

7. Аномал болалар билан коррекцион-педагогик фаолиятни ташкил этувчи ўқитувчиларни тайёрлашда зарур ўқув-методик базаси яратиш.

Коррекцион-тарбиявий ишлар аномал болаларнинг ривожланишидаги камчиликларни йўқотиш ёки камайитиришга қаратилган махсус педагогик чора-тадбирлар тизимидир. Коррекцион-тарбиявий ишлар фақат алоҳида нуқсонларни тузатишга йўналтирилган бўлмай, балки умумий ривожлантиришга қаратилган.

Ўқувчиларнинг ривожланиши ва хулқидаги нуқсонларни тузатиш боланинг шаклланаётган шахсини ўзгартиришга қаратилган яхлит педагогик ҳодиса саналади.

Коррекцион-тарбиявий фаолият боланинг идрок этиш имкониятларини ўзгартириш, унинг эмоционал-иродавий, индивидуал-шахсий сифатларини яхшилаш, қизиқиш ва лаёқатлари, меҳнат, бадий, эстетик ва бошқа қобилиятларини ривожлантиришга қаратилган педагогик хатти-ҳаракат.

Коррекцион-ривожлантирувчи таълим ўқишда ва мактабда аномал болаларга ўз вақтида малакали ёрдам кўрсатишни таъминловчи дифференциал таълим тизими бўлиб, унинг асосий вазифаси бола ривожланишининг умумий даражасини оширишга қаратилган билимларни тизимлаштириш, унинг ривожланиши ва ўқишидаги камчиликларни йўқотиш, етарлича шаклланмаган малака ва кўникмаларни шакллантириш ҳамда боланинг идрок этиш борасидаги камчиликларни тузатиш.

Коррекцион-педагогиканинг пайдо бўлиши, ташкил топиши ва ривожланиши. Ривожланишида нуқсонлар бўлган болалар билан олиб бориладиган коррекцион-педагогик фаолият бой тарихий тажрибаларга эга. Аномал (юнонча *anomalos* - нотўғри) болаларга жисмоний ёки психик нуқсонлари умумий ривожланишини бузилишига олиб келадиган болалар киради.

Ижтимоий жамият тараққиёти тарихи аномал болаларга бўлган муносабатларнинг узоқ вақт давомида эволюцион тарзда шаклланиб келганлигини кўрсатади.

Антик даврда қадимги Спартада бир неча юз йилликлар давомида соғлом тана, куч, чидамлилиқ юқори ўринга қўйилиб, ривожланишида нуқсони бўлган болалар йўқ қилинарди. Мазкур даврда янги туғилган чакалоқларни қабила бошлиқларига олиб келардилар, улар болаларни синчиклаб кўриб агарда ижтимоий талабларга жавоб бера олсалар, улар ота-оналарига тарбиялаш учун қайтарилар эди. Агарда болада бирорта нуқсон топилса уни қабила бошлиқлари Тайгет жарлигига ташлаб юборар эдилар (эрамиздан аввалги IV-V асрлар).

Европада ўрта асрларда боланинг ривожланишидаги ҳар қандай нуқсон қора, ёвуз кучларнинг намоён бўлиши сифатида эътироф этилиб, психик касалликлари бўлган кишилар инквизиция гулханида ёндирилганлар.

Уйғониш давридан бошлаб XIX асрнинг ўрталаригача Европа дефектология фани ва амалиётида боланинг ақлий ривожланишидаги нуқсонлар муаммоси борасидаги қарашларнинг эволюцион характерини англаш мумкин.

Руҳий касалларга нисбатан инсонпарварлик ёндашуви илк бор француз шифокори, психиатори Филипп Пинел (1745-1826 йиллар) томонидан илгари сурилган. У руҳий касалликларни классификациялаган (турларга ажратган).

Ривожланишида нуқсонлар бўлган болаларга нисбатан педагогик ёндашув XVIII аср охирилари – XIX аср бошларида юзага келади. Ақли заиф болаларни махсус усуллар ёрдамида ўқитиш ва тарбиялаш ғоясини Иоган Генрих Песталоцци (1746-1827 йиллар) асослаган бўлсада, бироқ, ўз даврида бу фикр қўллаб-қувватланмади. И.Г.Песталоцци “ақли заифлар” билан ишлаш тамойилининг моҳиятини асослаб берди: боланинг имкони етган билимларни бериш, дидактик материаллардан фойдаланишда ақлий ва жисмоний тарбия уйғунлигига эришиш, таълимни ишлаб чиқариш меҳнати билан боғлиқ ҳолда ташкил этиш.

Ақли заиф болаларни ўқитиш ва тарбиялашга нисбатан тиббий-педагогик ёндашув асосчиси француз психиатри Жан Итар (1775-1838 йиллар) ҳисобланади. У ақли заифлиги мураккаб бўлган болага таълим ва тарбия беришга уринди. Гарчи кутилган натижага эриша олмасада, бундай тоифа болаларни сезги ва моторика органларини машқ қилдириш ёрдамида ривожлантириш йўлини кўрсатиб берди.

Анатомик-физиологик ёндашув ривожига немис психиатри Эмил Крепелин (1856-1926 йиллар) катта ҳисса қўшди. У биринчи бўлиб “психик ривожланишдан ортда қолиш” (ПРОК (ЗПР)) ҳамда “олигофрения” (юнонча *olugos* – кам ва *phren*-ақл) тушунчаларини қўлади.

Француз психологи Альфред Бине ва врач-психиатр Томас Симон тест синовлари методини асослайдилар. Шу боис улар интеллектуал заифликни ўрганишнинг психометрик йўналиши асосчилари ҳисобланадилар.

Юқорида қайд этилган ёндашувлар асосида XX аср бошига келиб қуйидаги уч асосий ёндашув қарор топди:

1. Тиббий-клиник ёндашув ақли заифларнинг этимологиясини билиш, интеллектининг бузилишига сабаб бўлган омиллар, шунингдек, анатомик-физиологик ва генетик бузилишни ўрганиш ғоясини илгари суради.

2. Психологик ёндашув психикаси бузилган болаларнинг психик фаолияти, эмоционал ҳолати ҳамда шахсини ўрганишга йўналтирилган.

3. Педагогик ёндашув интеллекти бузилган болаларни ўқитиш ҳамда тарбиялашнинг педагогик тамойиллари, методлари, шунингдек, нуқсонларни бартараф этиш йўллариини ўрганиш ғоясига таянади.

Россия коррекцион педагогикаси тарихи Европа дефектологик фани билан узвий боғлиқ.

Петр I, Екатерина II лар аномал болалар учун даволаш муассасалари, меҳрибонлик уйлари ва махсус мактабларни барпо этиш ҳақида фармон чиқарганлар.

XIX аср охири - XX аср бошларида аномал болаларни ўқитиш ва тарбиялашни йўлга қўйувчи кўплаб жамият ҳамда ижтимоий ташкилотлар ташкил этилди.

Собиқ Шўро даврида болаликни ҳимоя қилиш ва болалар нуқсонлари билан боғлиқ муаммоларни ўрганишга алоҳида эътибор қаратилди.

1918 йили Совнарком томонидан махсус декрет қабул қилинди. Унда аномал болаларга ёрдам беришда асосий вазифа уларни алоҳида ажратиш эмас, балки уларни ўқитиш ва тарбиялашга эътиборни кучайтириш зарурлиги таъкидланди. Шу йилнинг Россияда биринчи махсус таълим-тарбия муассасаси (В.П.Кашенко уйи) ташкил этилди.

Ўзбекистон Республикасида коррекцион педагогика (дефектология)нинг ривожланиш тарихи Россия дефектология фани билан узвий боғлиқ бўлиб, айна вақтда у ўз хусусиятларига ҳам эга. Бу хусусиятлар диннинг ўзбек халқи ҳаёти ва турмушига чуқур сингганлиги ва ўзбек миллий менталитети билан тавсифланади. Ўзбек халқи аномал болаларга нисбатан инсонпарвар муносабатда бўлиб, уларга раҳмдиллик, меҳрибонлик кўрсатган.

Айни вақтда республикада аномал болалар учун махсус ўқув муассасалари (кўзи ожиз ҳамда қар болалар учун мактаб-интернатлар, ақли заифлар учун ёрдамчи мактаб-интернатлар) фаолият олиб бормоқда. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни (1997 йил)нинг 23-бандида психик ёки жисмоний ривожланишида

Дефектолог В.С.Рахманова ривожланишида нуқсонлар бўлган болаларни кўйидагича гуруҳларга ажратишни таклиф этади²:

4. Таянч-ҳаракатли аппарати бузилган болалар.
5. Ривожланишида комплекс бузилиш бўлган болалар.

Аномал болаларда нутқий қобилиятнинг бузилиши умумий қонуният ҳисобланади.

Болага коррекцион таъсир кўрсатишнинг самарадорлиги мавжуд нуқсон хусусияти, айрим психик жараён ёки функцияларининг бузилганлик даражаси, боланинг ёши, нуқсонлар ўрнини тўлдиришга имкон берувчи қобилияти, тиббий-педагогик таъсир кўрсатиш, бола яшаётган муҳит ҳамда уни тарбия шароитларининг мавжуд аҳволи ва бошқа омилларга боғлиқ. Аномал болаларнинг маълум гуруҳи фақат психологик-педагогик таъсирга муҳтож бўлсалар, бошқа гуруҳлари уларга эса даволаш–соғломлаштириш тадбирларининг амалга оширилишини талаб этади. Ривожланишдаги нуқсонларнинг барвақт диагностика қилиниши маълум муваффақиятларга эришишнинг гаровидир.

Бола ривожланишдаги нуқсонларни диагностика қилишда коррекцион ишлар тамойиллари ва методлари. Ривожланишида камчиликлар бўлган болалар махсус, коррекцион-ривожлантирувчи таълим ва тарбияга муҳтож бўладилар. Аномал болаларга ёндашишда у ёки бу нуқсонни аниқлаш эмас, балки унинг хусусияти, тузилиши, болани тегишли муассасага жойлаштириш, коррекцион ишларни амалга оширишда алоҳида аҳамиятга эга бўлган сонли ва сифатли кўрсаткичларини аниқлаш муҳимдир.

Аномал болаларни махсус муассасаларда ўқитиш ва тарбиялаш, шунингдек, умумий ўрта таълим мактабларида коррекцион-ривожлантирувчи синфларни ташкил этиш масаласи билан психологик-тиббий-педагогик комиссиялар (ПМПК) шуғулланадилар. Бу борада мутахассисларнинг қуйидаги тамомойилларга амал қилишлари мақсадга мувофиқдир:

1. Инсонпарварлик тамойили ҳар бир бола учун ўз қобилиятларини максимал даражада ривожлантира оладиган зарур шароитларни ўз вақтида яратиб беришдан иборат бўлиб, у болани изчил ва батафсил ўрганиш, унинг йўлида учрайдиган қийинчиликларни йўқотиш йўллари ва воситаларини излашни талаб этади.

2. Болаларни комплекс ўрганиш тамойили болага ташхис қўйишда зарур мутахассисликлар (тиббий, дефектологик, психологик ва педагогик) бўйича олинган маълумотларга танишни назарда тутати. Агар шифокор, дефектолог, психолог ва педагогларнинг фикрлари турлича бўлса, бола қайта текширувдан ўтказилади.

3. Болани ҳар томонлама ва яхлит ўрганиш тамойили боланинг идрок этиш, эмоционал-иродавий сифатлари ва хулқини текширишни кўзда тутати. Унга кўра боланинг ривожланишига жиддий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган жисмоний ҳолати ҳам ҳисобга олинади. Болани ҳар томонлама ва яхлит ўрганиш унинг ўқув, меҳнат ва ўйин каби фаолияти жараёнидаги ҳаракатларини кузатишга асосланади.

4. Болани динамик ўрганиш тамойилга биноан текшириш давомида улар биладиган ва бажара оладиган ишларни эмас, балки уларнинг ўқитишдаги имкониятларини ҳам ҳисобга олиш муҳим эканлигини назарда тутати. Л.С.Вүготскийнинг “яқин ривожланиш зонаси” - болаларнинг ўқишдаги мавжуд имкониятлари ҳақидаги таълимоти мазкур тамойилнинг асосини ташкил қилади.

5. Сифатий-миқдорий ёндашув тамойили бола бажарган топшириқни баҳолашда якуний натижанигина эмас, балки усули, масалани ечиш учун танланган йўлнинг рационаллиги, ҳаракатларнинг мантикий кетма-кетлиги, мақсадга эришишдаги қабъийлик ва тиришқоқликни ҳам ҳисобга олиш зарурлигини асослайди.

6. Маълум турдаги патологияли болаларни бошқа болалар гуруҳларидан ажратиш тамойили ҳар бир махсус таълим муассасаси ўзи қоидаларига эгаллигини тавсифлайди.

7. Ривожланишида мавжуд бўлган четланишлар даражасига кўра дифференциялаштирилган таълимни ташкил этиш тамойили ривожланишида бир хил,

лекин даражасига кўра турли четланишга эга болаларни ажратган ҳолда ўқишларини назарда тутаяди, бинобарин, уларни ўқитиш методикасида сезиларли фарқлар мавжуд (масалан, кўзи ожиз болалар тактил асосда (Брайн тизими бўйича), ёмон кўрувчилар эса кўриш асосида ўқитилади).

8. Ёши тамойили ҳар бир гуруҳ ёки синфга маълум ёшдаги болаларнинг қабул қилинишини ифодалайди. Турли ёшдаги ривожланишида нуқсонлар бўлган болаларни текшириш ва уларга коррекцион ёрдам кўрсатиш малакали мутахассислар томонидан амалга оширилади.

ПМПКнинг таркибида қуйидаги мутахассислар фаолият кўрсатадилар: педагог, психолог, шифокор, психиатр, невропатолог, отоларинголог, ортопед, офтальмологлар, олигофренопедагог, сурдопедагог, тифлопедагог ҳамда логопед. ПМПК ишларига дефектологик таълим ва аномал болалар билан ишлашда амалий тажрибага эга мутахассис раҳбарлик қилади.

Психологик-педагогик текширишлар қуйидаги методлари ёрдамида ташкил этилади:

1. Сўхбат методи. Сўхбат бола билан алоқа ўрнатиш воситаси бўлиб, аномал боланинг шахси, эмоционал-иродавий сифатлари, хулқи, шунингдек, ривожланишидаги четланишларнинг сабаблари ҳақидаги маълумотни тўплашга имкон беради. Агарда боланинг нутқида, эшитиш қобилиятида нуқсонлари бўлса, ёки муносабатга қийин киришса сўхбатни ташкил қилиш тавсия этилмайди. Бундай ҳолларда болани қизиқтирадиган кўргазмалар материалдан фойдаланиш мумкин.

2. Кузатиш методи. Кузатиш боланинг консультацияга келишидан аввал бошланади ва яхлит текширишларни ўтказиш жараёнида давом эттирилади. Кузатиш ҳар доим аниқ мақсад асосида ўтказилади. Болани ўйин фаолиятини ташкил этиш жараёнида кузатиш алоҳида аҳамиятга эга, улар бола билан алоқа ўрнатишга имкон беради. Айрим ҳолларда ўйинчоқлар ёрдамида махсус текширишлар ўтказилади.

3. Расмларини ўрганиш методи. Расмлар болани ўрганишда муҳим дифференциал-диагностик восита ҳисобланади. Болада педагог томонидан тавсия этилган расмлар хавотир уйғотса, болага эркин расм чизишни таклиф этиш мақсадга мувофиқдир. Унинг мавзу танлай олиши, тасвирлаш хусусиятлари, расм чизиш жараёни якуний ташҳис учун қимматли маълумот ҳисобланади. Ақли заиф болалар одатда мавзунини танлашга қийналадилар, улар сюжетлар яратмай, алоҳида одатий предметларни тасвирлашга ҳаракат қиладилар.

4. Тажриба-психологик тадқиқотлар методлари. Улар махсус ўрганилиши керак бўлган психик жараённи кўзгатувчи маълум вазиятларни яратишни кўзда тутаяди. Тажриба методикалари ёрдамида у ёки бу ҳолатларнинг сабаблари ва механизмларини очиқ кўрсатиш мумкин бўлади.

5. Тестлар методи. Бу метод болаларнинг психодиагностик мақсадларда текширишда қўлланилади. Д.Векслер томонидан асосланган мослаштирилган тест оммавийлашгандир. Ундан фойдаланиш индивидуал-психологик текширишларни ўтказишда бола ҳақида зарур қўшимча маълумотларни олишга имкон беради.

Ақлий ва психик ривожланишида нуқсонлари бўлган ўқувчиларни коррекцион ўқитиш. Психик ривожланишдан ортда қолувчи болаларнинг психологик-педагогик тавсифномалари. Тадқиқотлар предметларни ўзлаштира олмайдиган ўқувчилар орасида психик ривожланиши ортда қолган, яққол ифодаланмайдиган сенсорли, интеллектуал, нутқий бузилишларга эга болалар мавжудлиги, бунинг сабаби марказий нерв тизими шикастланишининг асорати, минимал мия диафункциялари эканилигини кўрсатади. Психик ривожланиши ортда қолган болалар предметларни ўзлаштира олмайдиган ўқувчиларнинг тахминан 50 фоизини ташкил этади.

ПРОҚни болалар ривожланишини кўрсатувчи аномалия сифатида ўрганиш XX асрнинг 50-йилларнинг охирида бошланиб, 60-70-йилларда кенг оммалашди.

Тадқиқотчилар (Г.Б.Шоумаров, К.С.Лебединская) ПРОКнинг қуйидаги тўрт вариантыни келтирадилар:

- 1) конституционал келиб чиқиш;
- 2) соматоген келиб чиқиш;
- 3) психоген келиб чиқиш;
- 4) церебрал–органик келиб чиқиш.

Психик ривожланиши ортда қолган мактабга бораётган болалар ўзига хос хусусиятларга эга бўладилар. Улар мактабда ўқишга тўла тайёр эмаслар, уларда мактабда ўқиш учун зарур бўлган кўникма ва малакалар шаклланмаган, дастур талабларини ўзлаштириш учун лаёқати етарли эмас. Улар махсус ёрдамсиз ҳисоблаш, ўқиш ва ёзишни, шунингдек, мактабдаги тартибни ўргана олмайдилар. Фаолиятларни ташкил этишда қийинчиликни ҳис этадилар. Уларда руҳий толиқиш кузатилиб, тез чарчаш, иш бажариш қобилиятининг пасайиши, бошлаган ишини бажармаслик каби ҳолатлар кузатилади. Кўпинча бошлари оғрийди.

Психик ривожланиши ортда қолган болаларнинг ҳулқи ҳам ўзига хос. Мактабда улар ўзларини мактабгача ёшдаги болалар каби тутишади. Уларда ўқишга нисбатан қизиқиш йўқ ёки жуда паст бўлиб, мактабга нисбатан ижобий муносабат кузатилмайди. Ўйин улар учун асосий фаолият бўлиб қолади. Кичик

ПРОҚли болаларни кўпинча ақли заиф деб ҳисоблаб хато қиладилар. Уларни ўзаро фарқлашда айрим омиллар қўл келади. Чунончи, ПРОҚ болаларда оддий билимларни ўзлаштириш, ҳисоблаш кўникмаларини эгаллаб олишда қийинчилик кўзга ташланиши билан бирга шеър ёки эртақларни эслаб қолиш қобилияти ва идрок этиш фаоллиги анча юқори бўлади. Бундай хусусиятлар ақли заиф болаларда кузатилмайди.

Кўпчилик ҳолларда ПРОҚ (ЗПР) ўқувчилар оммавий умумий ўрта таълим мактабларида ўқитиладилар. Улар билан индивидуал коррекцион ишлар олиб борилмайди, шу боис улар амалда ўқув жараёнидан четда қоладилар ва предметларни ўзлаштира олмайдиган ўқувчилар қаторига киритиладилар. Улар махсус ташкил этилувчи коррекцион-ривожлантирувчи таълимга муҳтожлар. Уларга алоҳида эътибор кўрсатиш талаб этилади.

Психик ривожланиши ортда қолган болалар билан коррекцион ишлар олиб боришнинг хусусиятлари. Ўзбекистонда XX асрнинг 60-йилларида илк бор психик ривожланишдан ортда қолган болалар билан махсус педагогик ишлар амалга оширилган.

Ҳозирги кунда психик ривожланишдан ортда қолган болалар учун мактаб интернатлар ва махсус таълим муассасалари фаолият олиб бормоқда. Шунингдек, улар оммавий умумий ўрта таълим мактабларида ташкил этилган коррекцион-ривожлантирувчи синфларда ҳам ўқитишлари мумкин.

Таълим жараёни қуйидаги босқичларда амалга оширилади:

1. Бошланғич умумий ўрта таълим (таълим муддати – 4-5 йил).
2. Асосий умумий ўрта таълим (таълим муддати - 5 йил).

Болаларни коррекцион муассасаларга қабул қилиш ПТПКнинг ҳулосаси бўйича ота-оналари ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларнинг розилигига кўра амалга оширилади. Синф 12 нафар ўқувчидан иборат бўлади. Улар ривожланишидаги нуқсонларнинг бартаф этилишига кўра оммавий умумий ўрта таълим муассасаларига ўтказилишлари мумкин.

Иккинчи босқичда таълим (V-IX синфлар) айрим ўзгартиришлар (муайян ўқув мавзулари ёки улардаги материаллар ҳажмини қисқартириш) билан оммавий умумий ўрта таълим мактабларининг дастурлари асосида амалга оширилади. Коррекцион-ривожлантирувчи синфларда, таълимнинг 1-босқич муддати зарур ҳолатларда 1 ёки ҳатто 2 йилга узайтирилиши мумкин.

Улар билан ишлашда асосий вазифа - болалар томонидан атроф-муҳит ҳақидаги билимларни эгаллаб олинишига ёрдам бериш, уларда кузатувчанлик ва амалий ўқув

фаолияти тажрибасини ҳосил қилиш, мустақил равишда, билимларни эгаллаш ва амалиётда улардан фойдаланиш малакасини шакллантиришдан иборат.

Бундай ўқувчилар индивидуал ёндашишни талаб этадилар. Уларни коррекцион ўқитиш даволаш-соғломлаштириш тадбирлари билан бирга амалга оширилиши зарур. Ўқув материали ҳамда таълим методи ПРОҚ болаларнинг ривожланиш даражаларига мос ҳолда танланиши зарур.

Ақли заифликнинг психологик-педагогик хусусиятлари, унинг пайдо бўлиши сабаблари. Ақли заифликни ўрганиш билан боғлиқ масалалар коррекцион педагогикада (дефектологияда) энг муҳим масалалар қаторига киради.

Ақлий ривожланиши бузилган болаларни ўқитиш, тарбиялаш, ижтимоий мослаштириш ва ўрганиш муаммолари коррекцион (махсус) педагогиканинг муҳим соҳаси - олигофренопедагогика томонидан ўрганилади. “Олигофрения” (юнонча *olugos* – кам ва *phren* - ақл) термини XIX асрда машҳур немис психиатри Эмиль Крепелин томонидан қўлланилган.

Олигофрения – бу натал (туғилиш пайти) ёки постнатал (хаётий ривожланишнинг эрта босқичи) даврларда марказий нерв тизимининг зарарланиши натижасида юзага келадиган ақлий ёки психик ривожланмаслик.

Олигофрениaning сабаблари бош мияни бузилишига олиб келувчи экзоген (ташқи) ва эндоген (ички) омиллар бўлиши мумкин. Экзоген омиллар сирасига онанинг ҳомиладорлик даврида турли инфекцион касалликлар билан касалланиши (вирусли касалликлар, қизилча, қизамиқ, кор, Боткин касаллиги ва бошқалар), чақалокнинг она организмидаги турли паразитлар билан зарарланиши (токсоплазмоз) ҳамда турли туғма шикастлар (асфиксия) киради. Онанинг юрак-қон томир тизими, буйрак, жигар касалликлари билан оғриши, ҳомиладорлик даврида рухсат этилмаган дори-дармонларни қабул қилиши, ҳомиладорлик даврида турли жисмоний ва психик жароҳатларни олиши, аёлларнинг зарарли ишлаб чиқаришда ишлашлари, атроф-муҳитнинг ёмон шароитлари, чекиш, алкоголизм, ота-оналари гиёҳванд моддаларни исьтемом қилишлари ҳам чақалок бош миясининг зарарланишига сабаб бўлиши мумкин.

Ақли заиф шахслар ривожланиш ва нуқсон даражасига кўра турлича бўлади. Уларни қуйидаги уч гуруҳга ажратиш мумкин:

1. Она қоринидалиги мияси шикастланган болалар.
2. Туғилиши пайтида ёки туғилгандан кейин уч йил давомида мияси шикастланган болалар.

Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ВОЗ) 1994 йилда ақли заифликнинг қуйидаги тўрт даражасини эътироф этган: сезилмас (кам), ўртача, оғир ва чуқур даражалар.

Кам даражадаги ақли заифлик ўқувчилар мактабни битириш даврида ўзларининг психометрик ва клиник намоён бўлиши билан нормал ривожланаётган одамлардан кам фарқ қиладилар ҳамда муваффақият билан ишга жойлашадилар.

Ақли заифлик тузатиб бўлмайдиган ҳодиса сифатида эътироф этилса ҳам, уни коррекция қилиб бўлмайди деган маънони англатмайди. Аксарият тадқиқотларда махсус (коррекцион) таълим муассасаларида методик жиҳатдан тўғри йўл тутилиши ақли заиф болаларнинг ривожланишида ижобий натижага эришиш мумкинлигини кўрсатмоқда.

Ақли заиф болалар билан олиб бориладиган коррекцион ишлар. Ақли заиф бола билан коррекцион ишларни эрта бошлаш нуқсонни максимал даражада тузатиш ва иккиламчи четланишларнинг олидини олишга имкон беради. Ақлий қолоқликни психологик-педагогик диагностика қилишни ўз вақтида ўтказиш жуда муҳимдир.

Ақли заиф болалар оила ёки соғлиқни сақлаш тизимига қарашли махсус яслиларида тарбияланадилар. Мактабгача ёшдаги болалар билан олиб бориладиган коррекцион ишлар ақли заиф болалар учун махсус болалар боғчаларида амалга

оширилади. Ақли заиф бўлган мактабгача ёшдаги болалар оммавий болалар боғчаларидаги махсус гуруҳларга қабул қилинишлари мумкин. Уларда ўқитиш махсус болалар боғчасидаги каби махсус дастур бўйича олиб борилади.

Мактаб ёшидаги ақли заиф болалар махсус (коррекцион) мактабларда ўқитиладилар, бу ерда ўқитиш давлат таълим стандарти асосида махсус дастур бўйича олиб борилади. Бундай мактабларда умумий ўрта таълим фанлари (она тили, ўқиш, математика, география, тарих, табиат, физкультура, расм, мусика, чизмачилик) билан бирга махсус коррекцион фанларни ҳам ўқитилади. Махсус мактабларда меҳнат таълими муҳим ўрин эгаллайди. Меҳнат таълими IV синфдаёқ профессионал хусусиятга эга бўлиб, болалар ўзлари бажара оладиган касбни ўзлаштирадилар. Тарбиявий ишлар ҳам катта аҳамиятга эга бўлиб, асосий мақсад тарбияланувчиларни ижтимоийлаштириш, болаларда ижобий сифатларини тарбиялаш, атрофдагилар ва ўзларига тўғри баҳо беришга ўргатиладилар. Айни вақтда республикада ақли заиф болалар учун махсус мактабларнинг 90 % ини мактаб-интернатлари ташкил этади.

Гоҳо ақлий ривожланишида нуқсони бўлган боланинг оммавий умумий ўрта таълим мактабига жаоб этилиш ҳолати кўзга ташланади. Бундай ҳолатда боланинг тақдири, уни ўқитиш ва тарбиялаш масъулиятини ота-оналар ўқитувчи-дефектологлар билан келишиб олишлари зарур. Нормал ривожланувчи болалар билан бир синфда ўқийдиган ақли заиф бола алоҳида муносабатни талаб этади. Бола кучи етганича, дарснинг боришига ҳалақит қилмай синф фаолитида иштирок этиши керак. Унга бирор нарсанинг тушунарсиз бўлишига йўл қўйиш мумкин эмас. Бу ҳолат кейин ўқув материалининг мутлақо тушунмаслигига олиб келади. Ақли заиф болани оммавий умумий ўрта таълим мактабига ўқитиш ота-оналарининг бевосита иштирокларини талаб этади,

Нутқида нуқсон бўлган ўқувчиларни коррекцион ўқитиш. Нутқий бузилишлар сабаблари ва уларнинг турлари. Нутқ – фақатгина инсонга хос бўлган муҳим психик функциядир. Нутқий муносабатлар ёрдамида, шахс онгида борлиқни акс эттирувчи билимлар доимий равишда тўлдирилиб ва бойитиб борилади.

Нутқий нуқсонларни ўрганиш, олдини олиш ва коррекция билан коррекцион педагогика (дефектология)нинг муҳим соҳаси - логопедия (юнонча logos – сўз ва paideia - тарбиялаш) шуғулланади. Патоген омил таъсирида юзага келган нутқий бузилишлар ўз-ўзи билан йўқолмайди ва у махсус ташкил этилган коррекцион-логопедик чораларсиз боланинг кейинги ривожига салбий таъсир кўрсатади.

Нутқий бузилишини келтириб чиқарувчи сабаблар орасида экзоген (ташқи) ва эндоген (ички) омиллар асосий рол ўйнайди. Бундан ташқари (анатомик-физиологик, морфологик), функционал (психоген), ижтимоий-психологик (атроф-муҳитнинг салбий таъсири), психоневрологик (психик функцияларининг бузилиши (ақли заифлик, хотира ёки диққатнинг бузилиши ва бошқалар) сабабларнинг ҳам таъсири сезиларли бўлади.

Экзоген-органик омиллар сирасига: боланинг марказий нерв тизими ва унинг организмига салбий таъсир этувчи омиллар (инфекция, жароҳатлар, интоксикация), турли акушерлик патологиялари (бел торлиги, туғилишнинг чўзилиб кетиши ёки тез содир бўлиши, йўлдошга ўралиб қолиши, боланинг нотўғри жойлашиши ва бошқалар), малакали акушерлик ёрдамнинг кўрсатилмаслиги, чала туғилиш каби ҳолатлар сабаб бўлади.

Ҳозирги кунда логопедияда нутқий бузилишларни икки тури ажратилади:

- 1) тиббий-психологик нутқий бузилиш;
- 2) психологик-педагогик нутқий бузилиш.

Тиббий-психологик турда кўриладиган ҳамма нутқий бузилишларни қуйидаги икки йирик гуруҳга ажратиш мумкин:

- 1) оғзаки нутқнинг бузилиши;
- 2) ёзма нутқнинг бузилиши.

Оғзаки нутқнинг бузилиши ўз навбатида қуйидаги икки турга ажратилади:

- 1) нутқ ифодаланиши фонетик тузилиши (нутқ талаффузи) нинг бузилиши;

2) фикр структурали-семантик (ички) тузилиши (нутқнинг тизимли ёки полиморф)нинг бузилиши

Психологик-педагогик (педагогик) классификациялаш уни педагогик жараёнда қўллашга йўналтирилган бўлиб, болалар жамоаси билан нутқий нуқсонларни тузатишга йўналтирилган коррекцион-ривожлантирувчи таъсир кўрсатиш методларини ишлаб чиқишга хизмат қилади.

Психологик-педагогик (педагогик) классификациялашга кўра нутқнинг бузилиши қуйидаги икки гуруҳга ажратилади:

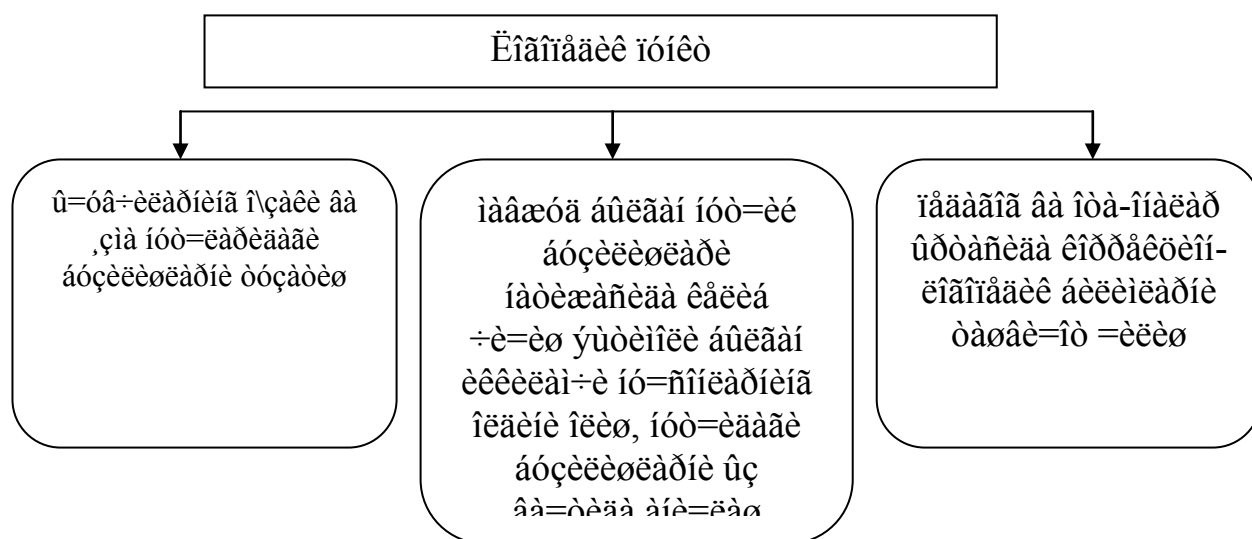
1. Муомала воситалари (фонетик-фонематик ва нутқнинг умумий ривожланмаганлиги)нинг бузилиши.

2. Муомала воситаларини қўллашдаги бузилишлар.

Мактаб ўқувчиларида нутқи бузилишини психологик-педагогик тузатиш. Нутқий бузилиши бўлган болаларнинг психологик-педагогик хусусиятлари. Нутқий бузилиш, нутқий бузилишнинг сабаблари, механизмлари, симптоматикаси, бориши ва тузилиши унинг олдини олиш, махсус (коррекцион) ўқитиш ва тарбия масаласи билан логопедия шуғулланади. “Логопедия” термини юнончадан таржимаси “тўғри нутқни тарбиялаш” маъносини англатади. Нутқий бузилиш турли мутахассислар - физиолог, невропатолог, психолог, лингвист ва бошқалар томонидан ўрганилади.

Нутқий бузилиши бўлган болаларнинг марказий нерв тизими фаолиятида функционал ёки органик четланишлар кўзга ташланади. Миянинг органик зарарланиши сабабли иссиқ, транспортда юриш, ағимчоқда қўп вақт тебраниш болаларга ёмон таъсир кўрсатади, бошлари оғрийди қўнғиллари озади ва бошлари айланади. Тез чарчаб қоладилар, қаттиқ таъсирланишлари, жаҳллари чиқиш билан ажралиб турадилар. Улар эмоционал барқарор эмаслар, уларнинг кайфиятлари тез ўзгаради, сержаҳл, агрессив, безовта бўладилар. Шунингдек, уларда сустлик ва ланжлик кузатилади. Бундай болалар тинч ўтира олмайдилар, бутун дарс давомида ишчанлик ва диққатини сақлаб туриш қийин бўлади. Жуда тез хафа бўладилар, гапга кулоқ солмайдилар. Танаффусдан кейин эса дарсда диққатларини жамлашлари қийин бўлади. Одатда бундай болаларда диққат ва хотира, айниқса, нутқий хотиранинг бўшлиғи, яхши тушунмаслик ҳолатлари кузатилади.

Умумий ўрта таълим мактаблари қошида логопедик пункт фаолият юритади. Логопедик пункт вазибалари қуйидагилардан иборат:

45- ÷èçìà. Ёìāîāāēē îóíèò òîîîèāāî àìāēāā îøèðèèāāēāāí

Ўқувчилар билан логопедик пунктда коррекцион ишлар бутун ўқув йили давомида индивидуал ва гуруҳли шаклда олиб борилади. Нутқи бузилганлик ўта жиддий

бўлса ўқитиш махсус таълим муассасаларида олиб борилади. Бунда ўқувчи билан даволаш-соғломлаштириш ва психологик-педагогик ишларни бирга олиб бориш нутқий бузилишни тузатишнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Логопедик ёрдам кўрсатиш соғлиқни сақлаш ва аҳолини ижтимоий таъминлаш тизимларида ҳам амалга оширилади. Поликлиникаларда ва психоневрологик диспансерларда логопедик кабинетлари мавжуд бўлиб, бу ерда нутқида бузилиши бўлган болаларга логопедик ёрдами кўрсатилади.

Эшитиш қобилияти бузилган ўқувчиларни коррекцион ўқитиш. Эшитиш қобилиятининг бузилиши сабаблари, уларни турларга ажратиш. Аномал болалар орасида эшитиш қобилияти турли даражада нуқсонли бўлган болалар кўпчилиқни ташкил этадилар. Эшитиш – борлиқни товушли ҳодисалар шаклида акс эттирилиши, инсон (тирик жонзод)нинг товушларни англаш ва фарқлаш қобилияти. Эшитиш эшитиш органи ёки товуш анализатори (товуш таъсирини қабул қилувчи ва ажратувчи мураккаб нерв тизими) ёрдамида амалга оширилади.

Эшитиш қобилиятининг бузилиши кўп ҳолларда муддатли бўлади. Масалан, ўрта қулоғнинг ташкил топиши, шамоллаш, олтингугурт тўсиқларининг юзага келиши, ташқи ва ўрта қулоғининг аномал тузилиши (қулоқ супрасининг бўлмаслиги ёки етарлича ривожланмаганлиги, эшитиш йўллариининг битиб қолиши, қулоқ пардасидаги нуқсонлар ва бошқалар) каби ҳолатларда. Замонавий медицина уларни даволашнинг самарали методларига эга. Улар қаторига консерватив ва оператив методларни киритиш лозим. Одатда самарали даволаш, баъзан узоқ вақт даволаш тадбири олиб борилганда эшитиш қобилияти тикланади.

Эшитиш қобилиятининг бузилишига юқумли касалликлар билан оғриш, захарланиш, акустик ёки контузияли жароҳатлар ҳам сабаб бўлиши мумкин. Қулоғи оғирлиқ ёки карлик келиб чиқиш сабабларига кўра: наслий, туғма ва келиб чиққан тарзда турларга ажратилади. Ёшлиқда эшитиш қобилиятининг бузилишига олиб келувчи сабаблар орасида қуйидагилари алоҳида кўрсатилади: ҳомиладорлиқнинг биринчи уч ойида онанинг вирусли касалликлар билан оғриши (қизамиқ, корь, грипп, гепатит вируслари ва бошқалар), ривожланишдаги туғма нуқсонлари (масалан, лаби ва танглайидаги ёриқ), чала туғилиш, кичик вазнли туғилиши (1500 дан кам) ҳамда ёмон туғилиши кабилар. Эшитиш қобилиятининг бузилишига ҳомиладорлик даврида онанинг спиртли ичимлик, гиёҳванд моддалар истеъмол қилиши, антибиотикларни қабул қилиши ҳам сабаб бўлиши мумкин. Карликнинг наслий ўтиши ҳолати жуда кам кузатилади.

Эшитиш қобилиятидаги камчиликларни қуйидаги турларга ажратиш мумкин:

- 1) эшитиш қобилиятининг зарарланганлик даражаси;
- 2) эшитиш қобилияти зарарланганда нутқий ривожланиш даражаси;
- 3) эшитиш қобилиятида бузилишнинг юзага келиш вақти.

Юқорида кўрсатилган мезонларга кўра эшитиш қобилиятининг бузилиши қулоғи оғирлиқ ва карлик каби гуруҳларга ажратилади.

Карлик бу эшитиш қобилиятининг қаттиқ йўқотилиши бўлиб, бола мустақил равишда нутқни эгаллай олмайди ва қулоғига жуда яқин масофадан гапирилганда ҳам аниқ эшитмайди. Аммо баланд товушлар, яқин масофадан нутқнинг баъзи товушларини қабул қилишга имкон берувчи эшитиш қобилияти сақланиб қолади.

Қулоғи оғирлиқ – бу эшитиш қобилиятининг қаттиқ пасайиши (80 децибалдан кам) бўлиб, эшитиш қобилияти қолдиғи ёрдамида қулоғи олдида баланд овоз билан гапирилганда бола нутқни эшита олади. Бола минимал нутқ бойлигини мустақил равишда эгаллай олади.

Карлар ва қулоғи оғирлиқ (ёмон эшитувчилар) нутқни қабул қилиш усули бўйича фарқ қиладилар. Карлар сўз нутқини кўриб (сухбатдошининг лаблари ва юзига қараб) ва эшитиб кўриш (товушни кучайтириш аппарати ёрдамида) қабул қиладилар.

Ёмон эшитадиганлар атрофдагилар билан табиий муносабатлар жараёнида баланд оҳангда сўзлашиш асосида нутқни эшитиб қабул қиладилар.

Эшитиш қобилияти бузилган болаларни оммавий, умумий ўрта таълим мактабларида коррекцион ўқитиш. Эшитиш қобилияти бузилган болаларни ўқитиш ва тарбиялаш масалалари билан сурдопедагогика шуғулланади. Сурдопедагогика (юнонча «surdus» – кар) - эшитиш қобилияти бузилган болаларни ўқитиш ва тарбиялаш жараёнини ўрганувчи коррекцион (махсус) педагогиканинг яна бир муҳим соҳаси.

Эшитиш анализаторининг нормал ишлаши боланинг умумий ривожланиши учун алоҳида аҳамиятга эга бўлади. Эшитиш анализатори бузилганда боланинг нутқи, психологик ривожланиши ёмонлашади, идрок этиш фаолияти, умумий ривожланиши ортда қолади. Статистик маълумотларига қараганда эшитиш органи функцияси бузилган ва эшитмайдиган болалар сони доимий равишда ортиб бормоқда.

Айни вақтда сурдопедагогика олдида қуйидаги вазифалар турибди:

- эшитиш қобилияти бузилган шахслар, уларнинг индивидуал хусусиятлари, шунингдек, эшитиши, нутқи бузилиши хусусиятига кўра уларни ўқитиш қонуниятларини педагогик жиҳатдан ўрганиш;

- эшитиш қобилияти бузилган турли категориядаги болалар учун махсус таълим мазмунини ишлаб чиқиш, уни илмий жиҳатдан асослаш ва амалий амалга ошириш;

- эшитиш қобилияти бузилган шахсларни ўқитишнинг дидактик ва махсус методикаларини яратиш;

- қолдиқ эшитиш қобилиятини ривожлантириш бўйича махсус таълим технологияларини яратиш, педагогик соғломлаштириш тадбирларини ташкил этиш ва бошқалар.

Оммавий умумий ўрта таълим мактабида эшитиш қобилияти бир оз пасайган болалар ўқиши мумкин. Ўқитувчи бола томонидан дарсда билдирилаётган фикрларни яхши эшита олишига эътибор бериши, бунинг учун болани биринчи ёки иккинчи партага, иложи бўлса ўрта қаторга ўтказиш керак. Шунингдек, ўқитувчи бола унинг гапларини тўғри тушуна олганлиги, топшириқни тўғри бажараётганлигини назорат қилиб туриши керак. Баъзида эшитмайдиган ёки ёмон эшитадиган болалар оммавий, умумий ўрта таълим мактабларида эшитадиган тенгдошлари билан бирга муваффақиятли ўқийдилар.

Ўқитувчи эшитмайдиган ёки ёмон эшитадиган бола синфга қабул қилинганда уларнинг психофизиологик ҳамда нутқ ривожланиши хусусиятларини билиши талаб этилади.

Кўриш қобилияти бузилган ўқувчиларни коррекцион ўқитиш. Кўриш қобилияти бузилиши турлари, уларнинг сабаб ва оқибатлари. Кўриш қобилияти бузилган болаларни ўқитиш ва тарбиялаш хусусиятлари билан тифлопедагогика шуғулланади (юнонча «typhlos» – кўр) – коррекцион педагогика (дефектология)нинг муҳим соҳаси.

Кўриш - кўриш анализатори ёрдамида борлиқни сезиш ва қабул қилишдир. Мия кўриш орқали ташқи дунё ҳақидаги маълумотларни олади.

Боланинг кўриш қобилияти бузилганда уни ривожлантириш, ўқитиш ва тарбиялаш жараёнларида жиддий қийинчиликлар юзага келади.

Болаларда кўриш қобилияти бузилишининг сабаблари турлича бўлиб, улар наслий касалликлар, ҳомила она қоринида ривожланаётганда кўриш органлари патологиясининг юзага келиши, ҳомиладорлик пайтида онанинг токеплазмоз, қизамиқ ва бошқа оғир касалликлар билан оғриши ва ҳоказо омиллардан иборат бўлиши мумкин.

Кўриш қобилиятининг бузилиши туғма ёки орттирилган бўлади.

Туғма кўр бўлиш ҳомиланинг зарарланиши сабабли юзага келади. Кўриш нуқсонларининг юзага келишида наслийлик ҳам кўзга ташланади.

Орттирилган кўрлик одатда кўриш органлари – тўр пардаси, шох парда ёки марказий нерв тизимининг касалланиши (менингит, мия шиши, менингоэнцефалит), организмнинг умумий касалланишидан кейинги асоратлари (кор, грипп, скорлатина), шунингдек, мия ёки кўзнинг жароҳатли шикастланиши (боши яраланиши, шикастланиши) оқибатида бўлиши мумкин.

Кўриш қобилиятининг бузилган болалар куйидаги гуруҳларга ажратилади:

1. Кўр туғилганлар.
2. Эрта кўр бўлиб қолганлар.
3. Уч ёшидан кейинги кўр бўлиб қолганлар.

Оммавий мактабларда, таълим олганда ёмон кўрувчи бола жиддий қийинчиликларга дуч келади. Идрок этишнинг аниқ эмаслиги, секинлиги, торлиги каби хусусиятлар предметларни таниб олиш, уларнинг шаклини ажратиш, ўзига хос белгиларини билиб олишда маълум қийинчиликларига олиб келади. Болалар сатрлар, ҳарфлар ва рақамларни адаштиради. Булар ўқиш техникаси эгаллаб олиш, ўқилганларнинг мазмунини тушунишга ҳалақит беради. Оддий мактабда ёмон кўрувчи болалар доскада нима ёзилганлигини кўрмайдилар, қараб бажариладиган ишларни ташкил этишда ёмон кўрадиган болалар тез чарчайдилар, бу уларнинг иш қобилиятларини пасайтиради. Педагогларнинг олдидаги энг муҳим вазифа - ёмон кўрадиган болани ўз вақтида аниқлаш, унга махсус таълим ва тарбия бериш масаласини ҳал этиш учун ПМПКга юборишдан иборат. Ёмон кўрадиган болаларни ўқитиш ва тарбиялаш асосан махсус (коррекцион) мактабларда амалга оширилади.

Кўриш қобилияти бузилган болаларни оммавий, умумий ўрта таълим мактабларида коррекцион ўқитиш ва тарбиялаш. Кўриш қобилияти бузилган болаларни ўқитиш ва тарбиялаш масалалари билан тифлопедагогика (юнонча «typhlos» – кўр) – коррекцион педагогика (дефектология)нинг яна бир соҳаси шуғулланади.

Кўриш қобилияти бузилган болалар билан иш олиб бораётган ўқитувчи коррекцион ишларнинг ўзига хос жиҳатларини билиши зарур.

Рефракцияси аномалияли болалар тузатувчи кўзойнак тақишлари керак. Лекин кўзойнак тақишда болалар педагогнинг уларга диққат билан муносабатда бўлишларига муҳтожлик сезади. Мактабда ва уйда ўқув ишларини бажаришда санитар-гигиеник талабларга амал қилиш лозим. Кўришида нуқсон бўлган бола учун иш ўрни тўғри ва етарлича ёритилган бўлиши керак. Бундай бола дераза ёнидаги биринчи ёки иккинчи қаторга ўтказилиши керак. Яқинни кўрадиган бола ҳам доскага яқинроқ биринчи ёки иккинчи партага ўтказилиши зарур. Узоқни кўрадиган бола эса, аксинча, доскадан узоқроққа охири партага ўтказилиши талаб этилади.

Ўқитувчи ўқувчининг доска, жадвал ва харитадаги ўқув материалларини қабул қилиши ва тушунишини назорат қилиб бориши керак. Аномал рефлексияли болаларда кўзи чарчаши кўп қузатилади. Шунинг учун дарс пайтида уларга кўриш ишларини бошқа турдаги ишлар уйғунлаштириб бериши зарур. Аномал рефлексияли бола 10-15 минут давомида интенсив кўриш ишларини бажаргандан кейин бир неча минут узоққа (доска ёки деразага) қараши керак, бу кўриш чарчоғининг бартараф этилишига ёрдам беради.

Кўриш қобилияти анча оғир бўлган – кўр ва ёмон кўрадиган болаларни ўқитиш махсус таълим муассасаларида амалга оширилади. Баъзан кўриш қобилияти оғир бузилган болалар оммавий умумий ўрта таълим мактабларига қабул қилинади. Бундай вазиятда аномал болалар учун махсус шароитларни яратиш зарурияти юзага келади.

Ўз синфларида оғир кўриш қобилияти бузилган бола бўлган ўқитувчилар болага дифференциал ёндашув асосида муносабатда бўлишлари зарур. Бунинг учун синфдаги ўқувчиларнинг сони 15 нафардан ошмаслиги, синф хонаси яхши ёритилган, кўриш қобилиятида нуқсон бўлган боланинг иш ўрни эса кўшимча ёритилган бўлиши керак. Ўқув-тарбиявий ишлар жараёнида ўқитувчининг нутқи катта аҳамиятга эга бўлади. Унинг

нутқи аниқ, тушунарли, ифодали бўлиши зарур. Ўқитувчи ўзининг ҳар бир ҳаракати моҳиятини сўз ёрдамида шарҳлаб бориши,

Синфида кўр ёки ёмон кўрадиган бола бўлган ўқитувчи уларнинг индивидуал хусусиятлари ва имкониятларини билиши, улар нормал кўрадиган тенгдошларидан фарқ қилишларини яхши англаши мақсадга мувофиқдир.

Таянч-ҳаракат аппарати бузилган ўқувчиларни коррекцион ўқитиш. Таянч-ҳаракат аппаратлари бузилишининг турлари ва юзага келиш сабаблари. Таянч-ҳаракат аппаратидаги турли бузилишлар болаларни ўқитиш ва тарбиялашда муайян муаммоларни келтириб чиқариши мумкин. Таянч-ҳаракат аппарати функцияларининг бузилиши туғма ёки орттирилган бўлиши мумкин. Таянч-ҳаракат аппарати патологияси қуйидаги турларга ажратилади:

1) нерв тизимининг касалланиши (болалар церебрал параличи (БЦП), полиомиелит);

2) таянч-ҳаракат аппаратининг туғма патологияси; соннинг туғма чиққанлиги; бўйин қийшиқлиги; қийшиқ оёқлик ва оёқнинг бошқа нуқсонлари; умуртқа поғонаси ривожланишидаги нуқсонлар (сколиоз); қўл ёки оёқларнинг ривожланмаганлиги ва нуқсонлари; қўли бармоқларининг аномал ривожланиши; артрогрипоз (туғма майиблик);

3) орттирилган касалликлар ва таянч-ҳаракат аппаратининг зарарланиши; орқа мия, бош мия ва қўл-оёқларнинг травматик жароҳатланиши; полиатрит; скелет касалликлари (туберкулез, суяқлардаги шишлар, остеомиелит), скелет тизими касалликлари (рахит, хондодистрофия).

Таянч-ҳаракат аппарати патологияси бўлган болаларда асосий бузилиш ҳаракатланишдаги нуқсон ҳисобланади. Бундай нуқсонларга эга болаларнинг 89 % ини церебрал параличли болалар ташкил этадилар. Уларда ҳаракат бузилиши психик ва нутқий бузилишлар билан бирга намоён бўлади. Шу боис бу каби болалар нафақат даволаш ва ижтимоий ёрдамга, балки психологик-педагогик ва логопедик коррекцияга ҳам муҳтож бўладилар.

Ҳаракатланиш бузилишлари ўртача даражада бўлган болалар юришни ўрганиб олсаларда, бироқ, шонч билан юра олмайдилар, улар учун махсус мосламалар зарур. Ҳаракатланиш бузилишининг енгил шаклида болалар уйда ва кўчада мустақил, кўркмай юра оладилар, ўзларига тўла хизмат кўрсатадилар.

Назорат учун саволлар:

1. Ривожланиши ва ҳулкида четланишлари бўлган болаларни ўқитиш ва тарбиялаш масалалари билан қайси фан шуғулланади?
2. Коррекцион педагогиканинг вазифаси нимадан иборат?
3. “Коррекция”. “коррекцион педагогик фаолият” тушунчалари қандай маънони англатади?
4. Аномал ўқувчилар билан қандай коррекцион ишлар олиб борилади?
5. Коррекцион педагогика (дефектология) фаннинг ривожланиш тарихи ҳақида нималарни биласиз?
6. “Ривожланишдаги четланишлар” тушунчаси қандай маънони англатади?
7. Ақли заиф болалар билан қандай коррекцион ишлар олиб борилади?
8. Логопедия нима?
9. Ўқувчилар нутқий бузилиши қандай психологик-педагогик хусусиятларига эга?
10. Оммавий умумий ўрта таълим мактабларида эшитиш қобилияти бузилган болалар билан қандай коррекцион-педагогик ишлар амалга оширилади?
11. Оммавий умумий ўрта таълим мактабларида кўриш қобилияти бузилган болалар билан қандай коррекцион-педагогик ишлар амалга оширилади?

12. Оммавий умумий ўрта таълим мактабларида таянч-ҳаракат аппарати бузилган ўқувчилар билан коррекцион-педагогик ишлар амалга оширилади?

Тест топшириқлари:

1. Бу фан ривожланиши ва хулқида турли четланишлар бўлган ўқувчиларни ўқитиш ҳамда тарбиялаш билан шуғулланади?

- а) коррекцион педагогика;
- в) мактаб педагогикаси;
- с) ҳарбий педагогика;
- д) спорт педагогикаси;
- е) ижтимоий педагогика.

2. Аномал болаларда педагогик усул ва чора-тадбирлар тизими ёрдамида психик ҳамда жисмоний ривожланишидаги камчиликларни тузатиш (қисман ёки тўла) тушунчаси нима деб аталади?

- а) аномалия;
- в) коррекция;
- с) компенсация (ўрнини тўлдириш);
- д) мослаштириш;
- е) реабилитация.

3. Аномал болаларни ўқитиш ва ривожлантириш, аномал болаларни тарбиялаш, коррекцион-тарбиявий ишлар, компенсация, ижтимоий мослаштириш, оилавий тарбия каби тушунчалар нимани ифодалайди?

- а) коррекцион педагогика масалаларини;
- в) коррекцион педагогика вазифаларини;
- с) коррекцион педагогика категорияларини;
- д) коррекцион педагогика методларини;
- е) коррекцион педагогика тамойилларини.

4. Коррекцион педагогика (дефектология)нинг қайси соҳаси нутқ бузилишларини ўрганиш, олдини олиш ва тузатиш билан шуғулланади?

- а) сурдопедагогика;
- в) олигофренопедагогика;
- с) тифлопедагогика;
- д) дефектология;
- е) логопедия.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент, Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1997

2. Новоторцева Н.В. Коррекционная педагогика и специальная психология. Словарь. – Москва, Педагогика, 1999.

3. Усанова О.Н. Психик ривожланишида муаммолари бўлган болалар. –Москва, Педагогика, 1995.

4. Рахмонова В.С. Дефектология ва логопедия асослари. –Тошкент, Ўқитувчи, 1990.